

Obsah

Úvod.....	8
1 Architektúra rímsko-keltských chrámov	10
1.1 Pôdorys chrámu.....	10
1.2 Rekonštrukcia rímsko-keltského chrámu	11
1.2.1 Tri hypotetické rekonštrukcie	12
1.2.2 Vstup do chrámu	13
1.2.3 Ochodza	15
1.2.4 Prístavby	19
1.3 Stavebné materiály	21
1.4 Výzdoba	23
1.5 Netypické chrámové stavby	25
1.5.1 Chrám vo West Hill, Uley	25
1.5.2 Chrám v Lullingstone	26
1.5.3 Chrám v Lydney Park	27
1.5.4 Trojuholníkový chrám vo Verulamiu	28
1.5.5 Chrám v Nettletone	28
1.6 Chrámy bez ochodze	30
1.6.1 Hayling Island.....	33
2 Chrámové okrsky.....	35
2.1 Umiestnenie chrámu v okrsku.....	35

2.2	Tvar a ohraničenie okrsku	36
2.3	Budovy spojené s chrámom	39
3	Pôvod rímsko-keltského chrámu	45
3.1	Vývoj chrámového typu	45
3.2	Chrám v dobe železnej	46
4	Rozšírenie chrámov v Británii	50
4.1	Chrám na území jednotlivých kmeňov	50
4.2	Rímsko-keltské chrámy na lokalitách so starším osídlením	52
4.3	Chrám v mestách	55
5	Uctievané božstvá	57
	Záver	61
	Zoznam použitej literatúry	64

Úvod

Božstvá boli u Keltov prítomné v rozličných prírodných prvkoch ako boli pramene, rieky, skaliská, vrcholky hôr, či staré stromy alebo háje. Pre takéto svätyne existuje iba veľmi málo archeologických dôkazov, v mnohých riekach, studniach či močiaroch boli ale objavené rôzne votívne kovové predmety, ktoré svedčia o náboženskom význame miesta.¹ Posvätné háje, ako miesta, kde Kelti praktikovali svoj kult, boli spomenuté aj v dielach niekoľkých antických autorov, napríklad u Strabóna, Tacita alebo Lukána.²

Tieto svätyne v prírode Rimania označovali ako *luci*. Keltský výraz pre takéto posvätné miesta, *nemeton*, sa v rôznych formách objavuje v názvoch mnohých keltských miest v rímskej dobe od Británie, napríklad v starovekom názve mesta Buxton, *Aquae Arnemetiae*, až po Malú Áziu, napríklad *Drunemeton*. Je možné, že v niektorých prípadoch boli týmto názvom označené aj svätyne, ktoré mali formu chrámu - *fanum*.³

Dlhú dobu prevládala teória, že Kelti svojim božstvám chrámy nestavali. Z doby pred príchodom Rimanov sú skutočne kamenné chrámy známe iba výnimočne, pribúdajú ale dôkazy o drevených stavbách, ktoré slúžili ako svätyne, a to v kontinentálnej Európe i v Británii.⁴

Rímsko-keltský typ chrámu je rímskym provinciálnym výtvorom, v ktorom sa miešajú pôvodné keltské prvky, ako je charakteristický koncentrický pôdorys, s novými rímskymi. Tie sú zastúpené napríklad vyvýšeným pódium, alebo novými stavebnými materiálmi a postupmi.

V Stredomorí sa tento typ chrámu nevyskytuje vôbec, jeho rozšírenie sa obmedzuje na rímske provincie obývané keltským obyvateľstvom, teda na oblasti, kde sa stretávala rímska kultúra s tou keltskou. Rímsko-keltské chrámy sa vyskytujú na území Gallie i Germánie, ich veľká koncentrácia sa nachádza v dolnom údolí Seiny pod Parížom a v oblasti medzi Trevírom a Kolínom.⁵ Najvýchodnejší chrám tohto typu bol objavený v Aquinicu. V Británii sú chrámy sústredené v jej južných oblastiach. V iných častiach Rímskej ríše sa tieto chrámy neobjavujú, podobne ale ani na keltských územiach za úrovňou rímskeho *limes*.⁶ (*Obr.1*)

---

¹ CUNLIFFE 1974, 297.

² GREEN 1997, 21.

³ GREEN 1997, 21.

⁴ GREEN 1997, 18.

⁵ COLLINGWOOD – RICHMOND 1969, 158.

⁶ MUCKELROY 1976, 189.

Chrámly boli často stavané na miestach, kde sa vyskytovali svätyne už v dobe železnej, mnohé ale boli postavené na nových lokalitách, posvätných miestach, kde doteraz žiadna chrámová budova nestála.⁷

Štúdie architektonického vzhľadu rímsko-keltských chrámov začali koncom 19. storočia. Samotný termín, ktorým sú tieto stavby označované zaviedol Sir Mortimer Wheeler pri výskume chrámu v Harlow roku 1928. Zameral sa ale iba na štvorcové a obdĺžnikové pôdorysy. Harald Koethe roku 1933 preukázal, že polygonálne a kruhové stavby patria do rovnakej skupiny.⁸ Wheeler organizoval výskumy chrámov pred druhou svetovou vojnou a položil základy ich štúdia vo viacerých oblastiach.⁹

K zvýšeniu záujmu o výskum týchto chrámov došlo päťdesiatych rokoch minulého storočia, v šesťdesiatych rokoch potom boli vedené na chrámových lokalitách viaceré záchranné výskumy. Koncom dekády prebehol výskum hradiska v South Cadbury, kde boli objavené svätyne z doby železnej. V sedemdesiatych rokoch sa konali výskumy v Bath, Hayling Island, Harlow, Coleshill, Uley i Lamyatt Beacon. Prebehli tiež veľkoplošné výskumy svätýň z doby železnej.¹⁰ Dôležité detaily o týchto chrámoch boli publikované až v poslednom desaťročí dvadsiateho storočia¹¹

---

⁷ HENIG 1984, 37.

⁸ WILSON 1980, 5.

⁹ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 177.

¹⁰ WOODWARD 1986, 11.

¹¹ WILSON 1980, 5.

1 Architektúra rímsko-keltských chrámov

1.1 Pôdorys chrámu

Pre chrámy rímsko-keltského typu je charakteristický obvykle veľmi jednoduchý plán pozostávajúci z dvoch koncentrických prvkov - okruh základov vnútornej celly je obklopený základmi vonkajšej chrámovej ochodze či galérie, v pôdoryse zvyčajne rovnakého tvaru. Šírka tejto ochodze bývala na každej strane chrámu viac-menej rovnaká a často sa rovnala zhruba polovici šírky celly.¹²

Pôdorys chrámovej celly i ochodze má v prevažnej väčšine prípadov pravouhlý, takmer štvorcový tvar, pričom dlhšia os leží najčastejšie v smere od vstupu k zadnej stene chrámu. Dost' časté sú ale aj prípady, keď mali všetky steny rovnakú dĺžku a v kontinentálnej Európe má viacero takýchto chrámových stavieb dlhšiu os umiestnenú po šírke stavby, od jednej bočnej steny k druhej.¹³ Oveľa zriedkavejšie sa u rímsko-keltských chrámov vyskytujú kruhové alebo polygonálne pôdorysy. Takéto stavby sú sústredené prevažne na juhu Británie a v západnej časti Francúzska.¹⁴ U tých polygonálnych značne prevládajú pôdorysy osemuholníkového tvaru. Takéto chrámy boli v Británii objavené napríklad v Caerwente, Pagans Hill, Chelmsforde či Godmanchestri. Pozostatky oktagonálneho rímsko-keltského chrámu boli objavené aj v Londýne.¹⁵

Tvar pôdorysu celly a ochodze, ktorá ju obklopuje, je obvykle rovnaký, často sa ale objavujú aj chrámy, u ktorých je okrúhla cella obklopená ochodzou polygonálneho tvaru. Príkladom je najvýchodnejšie ležiaci rímsko-keltský chrám v Aquinicu, ktorý mal ochodzu s pätnástimi stenami, a v Británii napríklad chrám 4 v Silchestri (*Obr. 2*), ktorého galéria mala dokonca šesťnásť strán.¹⁶ Rímsko-keltské chrámy s kruhovou cellou i ochodzou aké sa vyskytovali v Galii nie sú v Británii objavené neboli.¹⁷

V niektorých prípadoch bol chrámový plán o niečo komplikovanejší. U viacerých chrámov zas bol základný pôdorys modifikovaný rôznymi prístavbami pripojenými k chrámovej

---

¹² DERKS 1998, 146.

¹³ WILSON 1980, 7.

¹⁴ WOODWARD 1986, 37.

¹⁵ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 106.

¹⁶ WILSON 1980, 7.

¹⁷ DRURY 1980, 70.

ochodzi, alebo inými prvkami, ako apsidou v stene celly, napríklad v prípade chrámu 1 v Caerwente.¹⁸ (*Obr. 3*)

1.2 Rekonštrukcia rímsko-keltského chrámu

Zrekonštruovať podobu rímsko-keltských chrámov je veľmi zložitú. Jedným z dôvodov je ich slabé zachovanie, väčšinou z nich zostali iba základy aj tie málokedy do plnej výšky. V Británii sa žiadne nedochovali do výšky presahujúcej jeden meter. Ďalším dôvodom je, že väčšina lokalít bola skúmaná ešte v devätnástom a začiatkom dvadsiateho storočia, často za nevyhovujúcich podmienok a vykopávky boli veľmi nedostatočne zaznamenané.¹⁹

K rekonštrukcii prispievajú lepšie zachované stavby z pevninskej Európy, napríklad monumentálny chrám Jana v Autun vo Francúzsku (*Obr. 4.*), ktorého cella má zachované steny do výšky 13 metrov. Tu vidno, že cella bola osvetlená oknami vo vrchnej časti stien, vyčnievajúcich nad strechu chrámovej ochodze. Na každej strane bola umiestnená trojica okien. Chrám v Autun bol postavený z ozdobného tehlového muriva, pôvodne pravdepodobne omietnutého. Asi v polovici výšky sa na vonkajšej strane celly nachádzali otvory, v ktorých boli pôvodne umiestnené trámy strechy ochodze. Z nich je tiež zjavné, že jej strecha sa zvažovala na jednu stranu. V podobne dobrom stave sa zachoval aj kruhový chrám Vesunny v Périgueux.²⁰ (*Obr. 5*)

Okrem toho existujú aj dve vyobrazenia tohto typu chrámu. Budova s vežovitou cellou a stĺpovým portikom v prednej časti je vyobrazená na reverze Augustovho denára z rokov 29 až 27 pred našim letopočtom. (*Obr. 6*) Minca bola razená na východe takže existujú pochybnosti, či môže zobrazovať budovu vyskytujúcu sa v západných provinciách tiež preto, že sa zdá, že tu chýba strecha ochodze, pravdepodobne ale ide o spodobnenie rímsko-keltského chrámu.²¹

Ďalšie zobrazenie pochádza z reliéfu z Titelbergu v Luxembursku. (*Obr. 7*) Zobrazuje chrám s vežovitou cellou, ktorému ale chýba ochodza v prednej časti, takže teoreticky by mohlo ísť aj o budovu s prístavbami lemujúcimi vchod. Skôr ale ide o chrám, kde ochodza

---

¹⁸ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 186.

¹⁹ RODWELL 1980, 211; WOODWARD 1986, 37.

²⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 179 – 181.

²¹ RODWELL 1980, 221.

lemuje iba zadnú a bočné steny celly. Takýto typ chrámu sa v Británii nachádzal vo West Hill, v Uley, paralelu má aj v kontinentálnej Európe u chrámu H Trevíri v Nemecku.²²

1.2.1 Tri hypotetické rekonštrukcie

V roku 1966 Michael Lewis vo svojej knihe *Temples of Roman Britain* popísal tri alternatívne modely rekonštrukcie rímsko-keltského chrámu, typ I. - III.²³ (*Obr. 8*)

Prvý model predpokladal vežovitú cellu, ktorá sa dvíhala nad strechu chrámovej ochodze. Vychádzal z rekonštrukcie chrámu C pri obci Pesch v Nemecku od Rudolfa Schultza (*Obr. 9*) a jeho štúdie chrámu Jana v Autun.²⁴ Ďalšiu možnú rekonštrukciu navrhol León de Vesley u chrámu v Butte de Buis vo Francúzsku. (*Obr. 10*) Podľa nej bol rozdiel medzi výškou stien celly a výškou stien ochodze menší a celá chrámová stavba bola pokrytá jednou kontinuálnou strechou. Tento typ rekonštrukcie bol uprednostňovaný u chrámov, kde sa vnútorný okruh základov zdal príliš slabý na to, aby udržal vysoké steny vežovitej celly a váhu strechy. Napriek tomu sa ale predpokladalo, že steny siahali vyššie, než steny ochodze na podpore strechy sa podieľali aspoň čiastočne. Tretia alternatívna rekonštrukcia predpokladá, že na mieste celly je otvorený priestor alebo svetlík, ktorý je obklopený kláštorňou ochodzou. Táto rekonštrukcia bola navrhovaná u chrámov, u ktorých sa vnútri celly nachádzala nádrž na vodu alebo ohnisko a tiež v prípadoch, keď sa vnútorný okruh základov zdal príliš nedostatočný i na druhý model.²⁵

Na základe dosiaľ dostupných údajov môžeme s najväčšou pravdepodobnosťou rekonštrukciu typu II. a III. vylúčiť. Spoločným znakom chrámov v Autun a Périgueux a tiež zobrazení na minci a Titelbergskom reliéfe je zastrešená vežovitá ústredná cella, ktorá sa dvíha nad podstatne nižšiu chrámovú ochodzu.²⁶

Keďže v Británii sa žiaden z rímsko-keltských chrámov nezachoval do podstatnejšej výšky, relatívna výška stien, či kolonád sa odhadovala iba z dochovaných základov. Vychádzalo sa z predpokladu že čím vyššia bola stena a čím vyššiu váhu niesla, tým museli byť jej základy silnejšie a hrubšie.

---

²² DE LA BÉDOYÈRE 1991, 183; RODWELL 1980, 221.

²³ WILSON 1980, 10.

²⁴ DERKS 1998, 146 – 148.

²⁵ WILSON 1980, 10.

²⁶ RODWELL 1980, 222.

Existuje ale množstvo faktorov, ktoré majú vplyv na šírku základov. Napríklad základy, ktoré na sebe nesú ľahšiu trámovú konštrukciu nepotrebujú byť tak silné, ako základy, ktoré nesú kamennú stenu rovnakej výšky. Na niektorých stavbách boli použité aj rôzne stavebné materiály, napríklad chrám v Lullingstone mal cellu postavenú z kameňa, ale chrámová ochodza mala trámovú konštrukciu. Stena, v ktorej sú zabudované architektonické prvky ako niky alebo pilastre by tiež mala podstatne širšie základy. Podobne vonkajšia stena ochodze musela byť masívnejšia, ak zároveň slúžila ako obkladový múr pre hlinené pódium. Šírku základov mohla ovplyvňovať aj báza pre schodisko.²⁷

Nie vždy boli tiež základy chrámovej celly a ochodze súčasné. V množstve prípadov bola ochodza pristavaná k už stojacej jednoduchej stavbe neskôr. Príkladom takejto stavby je napríklad chrám v Nettletone, alebo chrám - mauzóleum v Lullinstone. Niekedy boli tiež čiastočne využité základy staršej stavby, ako napríklad v prípade druhej stavebnej fázy chrámu vo Woodeaton, kde bola nová chrámová cella postavená na základoch tej staršej, ale základy ochodze boli vykopané nanovo. V takýchto prípadoch sa nedá povedať, že by širší alebo pevnejší vonkajší okruh základov mal niesť stenu podopierajúcu strechu celej budovy, a teda rekonštruovať budovu ako typ II., keďže je možné, že šírka vonkajších základov je len výsledkom novších stavebných postupov a nelíši sa od šírky základov celly zámerné.²⁸

Rekonštrukcia typu III. je ale veľmi nepravdepodobná, aj z toho dôvodu, že takáto budova by mala problémy s odvodom dažďovej vody. V prípade dláždeného interiéru by voda pravdepodobne svätyňu zaplavovala, ak by bola podlaha v ústrednom priestranstve nedláždená, pôda by sa zas premáčala a ohlo by dochádzať k narušeniu základov budovy. Problematický by bol odvod vody aj v prípade, že by na centrálnom dvore bola zabudovaná centrálna nádrž alebo cisterna.²⁹

1.2.2 Vstup do chrámu

Rímsko-keltské chrámy boli orientované obvykle vstupom na východ, alebo aspoň približne na východ. V Británii mala vstup na východnej strane prevažná väčšina chrámov, druhá najčastejšia orientácia chrámu bola smerom na juhovýchod. Do chrámu pri fóre vo Verulamiu

---

²⁷ WILSON 1980, 13.

²⁸ RODWELL 1980, 222; WILSON 1980, 13 - 14.

²⁹ RODWELL 1980, 232.

a chrámu vo West Hill sa vstupovalo zo severovýchodu.³⁰ Vchody na ostatných svetových stranách sa objavovali výnimočne. Chrám I v Caerwente a chrám - mauzóleum v Lullingstone mali vstup na južnej strane, podobne možno tiež chrám v Jordan Hill (*Obr. 11*) a v jednom prípade, u chrámu vo Woodeatone je dokonca možné, že sa vchod do chrámu nachádzal na severnej strane.³¹

Iná bola situácia u chrámov v mestách, kde mohla byť orientácia svätyne ovplyvnená okolitou zástavbou. V takýchto prípadoch býval chrám väčšinou orientovaný vstupom smerom k hlavnej ulici.

Väčšina rímsko-keltských chrámov, prevažne tie s jednoduchým pravouhlým pôdorysom, mala jednoduchý vstup do ochodze. Ten mohol byť v prípade, že mala stavba plné vonkajšie steny uzavretý dverami. Pozostatky po zárubni dverí sa našli v Brean Down, zárubňa okolo vchodu sa zdá byť zobrazená aj na reliéfe z Titelbergu.³²

V mnohých prípadoch bol vstup do chrámu obzvláštny prístavením zastrešenej stĺpovej predsieň, často vybudovanej pri prestavbách v neskorších fázach chrámu. Príkladom je chrám vo West Hill, Uley, kde bola takáto stĺpová predsieň postavená pred vchod pri prestavbe chrámu v polovici štvrtého storočia.³³ Podobne chrám v Clemsforde bol upravený pri neskorších prestavbách tri metre dlhou stĺpovou halou prístavanou pred vchod lemovaný polostĺpmi (*Obr. 12*) a predsieň mal v neskoršej kamennej fáze aj chrám IV v Colchestri.³⁴ V jednoduchšom prevedení mohol byť pred vchodom len prístrešok nesený dvomi predstavenými stĺpmi. Bázy týchto stĺpov je ale ťažké rozoznať od podstavcov pre sochy, či oltáre, ktoré tiež v mnohých prípadoch mohli lemoviť vstup do chrámu.

Zaujímavejším spôsobom bol riešený vstup do chrámu I. v Caerwente. Tu sa pred vchodom nenachádzala predsieň, ale vstupy do ochodze i do chrámovej celly boli lemované dvojicami stĺpov. Tieto štyri stĺpy medzi sebou vytvárali dlhú a úzku vstupnú halu. Dvojice stĺpov boli od seba vzdialené asi jeden meter a v priestoroch medzi nimi boli podľa všetkého jednoduché dvere, uzatvárajúce prístup do chrámovej ochodze. Široké dvere potom viedli z tejto miestnosti do celly.³⁵ Veľmi podobné boli vstupné časti chrámov v Nettletone a Pagans Hill. U Nettletonu (*Obr. 13*) bol hlavný vstup do chrámu na východnej strane prístupný radom schodov, ktoré zasahovali aj do šírky ochodze. Vchádzalo sa medzi dvojicou

---

³⁰ ELLISON 1980, 310.

³¹ GOODCHILD – KIRK 1954, 22.

³² WOODWARD 1986, 42.

³³ ELLISON 1980, 310.

³⁴ HULL – COTTON 1958, 238.

³⁵ RODWELL 1980, 228.

stĺpov pri vonkajšej stene a ďalšie dva stĺpy sa nachádzali po stranách vstupu do celly. Vytvárali tak štvorcovú vstupnú halu, na ktorej bočných stranách sa mohli nachádzať dvere uzatvárajúce vstup do 1,95 metra širokej chrámovej ochodze. Tento chrám mal netradične aj ďalší vstup, a to na juhozápadnej strane budovy.³⁶ U chrámu v Pagans Hill (*Obr. 14*) podobne vymedzovali štvorcovú vstupnú halu dvojice polostĺpov vo vstupoch do ochodze a do chrámovej celly. Je pravdepodobné, že aj v tomto prípade boli v priestoroch medzi nimi dvere.³⁷

Trochu odlišné boli rímsko-keltské chrámy v Lamyatt Beacon a Brean Down, u ktorých bol tiež vstupný úsek ochodze oddelený od jej zvyšnej časti. V prípade chrámu v Lamyatt Beacon (*Obr. 15*) bola chrámová ochodza rozdelená na štyri časti predĺžením južných, západných a zrejme aj severných stien celly do šírky ochodze. Vo vstupnej časti tak bola vytvorená po šírke celly samostatná miestnosť. Jednotlivé časti chrámovej ochodze boli aj v tomto prípade pravdepodobne prístupné dverami.³⁸ Chrám v Brean Down (*Obr. 16*) mal uzavretú chrámovú ochodzu v podstate len na troch stranách celly. Juhovýchodnú stranu zaberala akási vstupná miestnosť alebo portikus, pozdĺž celej šírky budovy. Keďže ale mal chrám centrálny vstup, klasický portikus nie je pravdepodobný, skôr sa tu nachádzal nízky múr so stĺpmi vo vrchnej časti alebo mohla mať aj táto časť chrámu plné steny, čo je ešte pravdepodobnejšie, keďže k nej bola pripojená prístavba. Od zvyšnej časti ochodze bola oddelená dverami. Dve ďalšie dvere sa nachádzali po stranách ochodze v zadnej časti. Pred vstupom do vestibulu sa ešte nachádzali dve bázy, na ktorých mohli stáť stĺpy nesúce vstupný prístrešok alebo išlo len o podstavce na sochy.³⁹

Podobné riešenia vstupných častí chrámov sa vyskytovali aj v kontinentálnej Európe, napríklad v chráme pri B v Trevíri.

1.2.3 Ochodza

Ochodza u rímsko-keltských chrámov mala praktický a náboženský charakter. Podľa všetkého slúžila ako prístrešok pre veriacich a miesto, kam ukladali dary určené božstvu a kde boli tieto potom vystavené.⁴⁰

---

³⁶ WEDLAKE 1982, 40 - 42.

³⁷ RODWELL 1980, 226.

³⁸ LEECH 1986, 262.

³⁹ AP SIMON 1958, 107 – 108; RODWELL 1980, 229.

⁴⁰ RUDLING 2001, 112.

Dlhú dobu sa predpokladalo, že vonkajšia stena chrámovej ochodze rímsko-keltských chrámov v Británii bola tvorená stĺporadím. Táto predstava vychádzala z raných objavov rímsko-keltských chrámov v kontinentálnej Európe, ako napríklad chrám v Champigny-lès-Langres, ktorý mal preukázateľne stĺpovú ochodzu a tiež chrámov so stĺpovými ochodzami v Mohane, pri Trevíri a v Butte des Buis. Takúto rekonštrukciu tiež podporovali analógie s portikami u klasických chrámov.⁴¹

Myšlienka, že by mali rímsko-keltské chrámy ochodze uzavreté plnými stenami, sa zdala byť nepravdepodobná aj kvôli tradičnej predstave o charaktere keltského náboženstva, kde sa náboženské obrady konali väčšinou na otvorených priestranstvách, pod holým nebom.⁴²

Tiež na jednom z dochovaných vyobrazení pravdepodobne rímsko-keltského chrámu na reverze Augustovho denára je ochodza zobrazená v podobe portika.⁴³ (*Obr. 6*)

Keďže v Británii sa v prevažnej väčšine prípadov nedochovalo viac, než základy stavieb, je veľmi ťažké určiť, či mali i tunajšie chrámy plné steny alebo portikus. Z novších analýz dochovaných materiálov sa ale usudzuje, že prevládajúcou formou rímsko-keltských chrámov v Británii boli chrámy, ktorých ochodza mala na vonkajšej strane plnú stenu namiesto stĺporadia.⁴⁴

Samotné fragmenty stĺpov nájdené na mieste ešte o prítomnosti portika nesvedčia, pretože vo väčšine prípadov sa nedá dokázať, či pochádzajú z chrámu, prípadne v ktorej jeho časti sa nachádzali. Na území Británie sa pochádzajú fragmenty stĺpov iba z niekoľkých chrámových lokalít a vo väčšine prípadov je pravdepodobnejšie, že išlo skôr o prvky tvoriace vnútornú kolonádu medzi cellou a chrámovou ochodzou, než portikus na vonkajšej strane ochodze. Najlepším dôkazom o stĺpovej ochodzi sú zachované bázy stĺpov, alebo jamy po koloch.⁴⁵

Keith Muckelroy pokladal za jediný rímsko-keltský chrám v Británii, u ktorého je isté, že chrámová ochodza mala podobu portika chrám/mauzóleum v Lullingstone.⁴⁶ V horizontálnych drevených nosníkoch, ktorých zvyšky sa tu zachovali mohli byť umiestnené stĺpy. Taktiež je ale možné, že slúžili na uchytenie trámovej konštrukcie stien a že chrámová ochodza mala na vonkajšej strane plné drevené steny. Presvedčivým príkladom rímsko-keltského chrámu v Británii s portikom na vonkajšej strane by mohol byť chrám Abandina v Godmanchesteri. Koncom druhého storočia nášho letopočtu tu bola staršia jednoduchá drevená svätyňa nahradená rímsko-keltským chrámom. Ten mal tiež trámovú konštrukciu

---

⁴¹ WILSON 1980, 16.

⁴² MUCKELROY 1976, 175.

⁴³ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 182.

⁴⁴ WOODWARD 1986, 40.

⁴⁵ BLAGG 1991, 8; WILSON, 1980, 16.

⁴⁶ MUCKELROY 1976, 179.

a ochodzu, ktorej vonkajšie strana bola tvorená dreveným stĺporadím.⁴⁷

Či mala chrámová ochodza plné vonkajšie steny nie je možné odhadnúť z hrúbky základov, vonkajšie základy budovy mohli byť hrubšie napríklad v prípade, že držali chrámové pódium ako u chrámu v Bourton Grounds.⁴⁸

V prospech plných stien chrámu svedčia niektoré architektonické prvky, ako pilastre alebo oporné piliere. Ploché pilastre, ktoré rozdeľovali stenu ochodze na viacero panelov boli časté u neskorších, hlavne polygonálnych rímsko-keltských chrámov, v Británii napríklad u chrámu v Pagans Hill. (*Obr. 12*) Pilastre tu boli pravidelne rozmiestnené v pároch po každej strane osemuholníkovej ochodze oproti rohom chrámovej celly a pravdepodobne podopierali oblúky v klenbe ochodze.⁴⁹ V iných prípadoch boli pilastre umiestnené na nárožiach priľahlých stien ako v Chelmsforde alebo v šestnásťstrannom chráme v insule VII v Silchesteri. V prípade chrámu v Chelmsforde (*Obr. 10*) sa pilastre nachádzali aj z oboch strán stien celly, vo vnútorných rohoch boli pravouhlé, z vonkajšej strany zas polkruhové, podobne ako na rohoch z vonkajšej strany chrámovej ochodze.⁵⁰ Oporné piliere a pilastre sa nachádzali aj na vonkajších stenách chrámu I v Caerwente a na rohoch chrámu v Lancing Down.⁵¹

Plná vonkajšia stena sa logicky predpokladá aj u rímsko-keltských chrámov, ktorých ochodza je rozdelená na viacero úsekov alebo miestností, napríklad u chrámu v Lydney Park. (*Obr. 17*)

Ochodza s plnými vonkajšími stenami je minimálne z estetického hľadiska pravdepodobná aj u chrámov, ku ktorým boli pristavané ďalšie miestnosti. Paradoxne tie mali byť podľa Lewisa dôkazom, že chrámová ochodza bola stĺpová, keďže podľa neho malo ísť o miestnosti, v ktorých boli umiestnené obetiny a ktoré mali byť otvorené do priestoru.⁵²

Ďalším faktorom, ktorý svedčí o plnej stene namiesto stĺporadia, je prítomnosť zvyškov omietky. V týchto prípadoch musela mať ochodza aspoň čiastočne plné steny. Tie nemuseli siahať do plnej výšky, mohlo ísť len o nízky múr, ktorý vyplňal priestory medzi stĺpmi v ich spodnej časti, prípadne tvoril múr spodnú polovicu a na ňom stáli stĺpy podopierajúce strechu chrámu.⁵³ Takáto ochodza sa predpokladala u chrámu II v Springhead a možno tiež u architektonicky podobného, vedľa stojaceho chrámu I. Takáto rekonštrukcia je ale neistá, keďže oba chrámy mali k ochodzi pripojené prístavby. Podobný prípad, keď je ochodza

---

⁴⁷ <http://www.godmanchester.co.uk/roman-godmanchester>

⁴⁸ GREEN 1965, 358; MUCKELROY 1976, 175.

⁴⁹ RODWELL 1980, 224 – 226.

⁵⁰ WICKENDEN 1992, 37.

⁵¹ MUCKELROY 1976, 176 – 177.

⁵² MUCKELROY 1976, 175 - 176; WILSON 1980, 18.

⁵³ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 182.

chrámu rekonštruovaná so stĺpmi na nízkom múre, napriek pripojenej prístavbe, je chrám v Harfleur vo Francúzsku.⁵⁴ (Obr. 18) U chrámu v Lancing Down sa zachovali omietnuté spodné časti stien asi do výšky 25 centimetrov. Tu je ale pravdepodobné, že steny siahali do plnej výšky z dôvodu použitia oporných pilierov.⁵⁵

V prípade, že chrám mal ochodzu uzavretú z vonkajšej strany plnými stenami, nemusela byť takto oddelená aj od celly. Cella mohla byť otvorená do ochodze stĺporadím alebo klenbami. Na kontinente sa dajú stĺporadia na mieste stien celly predpokladať u šiestich rímsko-keltských chrámov⁵⁶, v Británii zrejme iba u chrámu II v Springhead, kde bola vrchná časť steny celly nesená na ôsmich pilieroch a tiež u chrámu v Lydney Park, ale iba v jeho prvej stavebnej fáze. (Obr. 19) V druhej už boli arkády oddeľujúce cellu chrámu od ochodze nahradené plnou stenou.⁵⁷ Stĺporadie oddeľujúce cellu od uzavretej chrámovej ochodze môže odzrkadľovať konštrukciu pôvodných kruhových obydlí s prstencom drevených kolov v centrálnej časti, podopierajúcimi strechu.⁵⁸

Napriek tomu, že u prevažnej väčšiny rímsko-keltských chrámov ako v Británii, tak aj v kontinentálnej Európe sa nedá s určitosťou dokázať, či mala chrámová ochodza podobu portika alebo ju uzatvárali plné steny, pre Britániu bol podľa všetkého charakteristický uzavretý typ.⁵⁹ Naproti tomu v Galii a Germánii mala zdá sa väčšina chrámov ochodzu v podobe otvoreného portika, o čom svedčia zvyšky stĺpov zachované na viacerých lokalitách.⁶⁰

Je nepravdepodobné, že by sa uzavretá ochodza vyvinula z otvorenej, ktorá prevládala v južnejších oblastiach, kam sa kladie pôvod rímsko-keltského chrámu, keďže oba typy boli zdá sa stavané súčasne vo všetkých keltských provinciách. Plné steny chrámovej ochodze boli podľa všetkého pôvodným keltským prvkom, typickým pre tento typ chrámu. Stĺpové ochodze sa zrejme stavali pod vplyvom stĺporadií klasických chrámov a teda ich častejší výskyt v južnejších provinciách súvisí so silnejším rímskym vplyvom a väčším ovplyvnením klasickou kultúrou v týchto oblastiach.⁶¹

---

⁵⁴ WILSON 1980, 22.

⁵⁵ MUCKELROY 1976, 178.

⁵⁶ WILSON 1980, 27.

⁵⁷ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 187.

⁵⁸ MUCKELROY 1976, 190.

⁵⁹ MUCKELROY 1976, 186.

⁶⁰ DERKS 1998, 146.

⁶¹ WILSON 1980, 27.

1.2.4 Prístavby

Niektoré chrámy boli rozšírené o ďalšie miestnosti pripojené k vonkajšej strane chrámovej ochodze. Často išlo o krídlové prístavby po stranách chrámu alebo v prednej časti, lemujúce vstup, prípadne menšie miestnosti prístupné z ochodze.⁶²

U rímsko-keltských chrámov v Británii sa takéto prístavby vyskytovali častejšie, než v kontinentálnej Európe. Z kontinentálnych chrámov je známych asi päť prípadov, keď boli miestnosti pristavené priamo k chrámovej ochodzi, značne tu prevládajú miestnosti, ktoré nie sú súčasťou chrámu, ale stoja samostatne v jeho blízkosti. S najväčšou pravdepodobnosťou mali tieto miestnosti v oboch prípadoch plné steny. Prístavby pripojené k Britským chrámom sa tiež vyznačujú obvyklou symetriou.⁶³

Prístavby boli k chrámom pridávané v rôznych obdobiach a zdá sa, že neexistoval nejaký chronologický vzorec, ktorý by určoval pripájanie jednotlivých typov miestností.⁶⁴

V niektorých prípadoch mohli byť pristavané miestnosti súčasne so samotnou chrámovou stavbou, najčastejšie sa ale objavujú ako sekundárne prvky. Jediným prípadom v Británii, kde je isté, že miestnosti pripojené k ochodzi boli stavané súčasne s chrámom sú chrámy v Springhead.⁶⁵ (*Obr. 20*)

Prístavby v Británii sa značne líšili vo veľkosti, tvare i pozícií. Niektoré z nich, napríklad tie u chrámov vo Verulamii a Frilforde tvorili v podstate skôr rozšírenia chrámu než samostatné miestnosti k nemu pripojené.⁶⁶

K chrámu vo Verulamii (*Obr. 21*) boli koncom tretieho storočia pristavané dve postranné galérie, ktoré v predných častiach čiastočne vystupovali pred chrám. Tieto vystupujúce úseky boli od zvyšku galérií oddelené priečkami a vytvárali tak dve samostatné miestnosti.⁶⁷

Chrám vo Frilforde (*Obr. 22*) mal menšiu miestnosť pripojenú k rohu chrámu na severnej strane ochodze. Zaujímavejšia bola ale rozsiahla prístavba na západnej strane, ktorá menila pôdorys celého chrámu. Pristavaná miestnosť bola rozdelená priečkami na tri úseky, pričom každý z nich šírkou zhruba odpovedal príľahlej časti ochodze alebo chrámovej celly. Základy v tejto časti sa líšili od základov zvyšnej časti chrámu, čo svedčí o tom, že prístavba nebola so zvyškom stavby súčasná, ale bola postavená dodatočne.⁶⁸

---

⁶² WACHER 1978, 229.

⁶³ WILSON 1980, 8, 20.

⁶⁴ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 185.

⁶⁵ BLAGG 1991, 8; WILSON 1980, 8, 20.

⁶⁶ WILSON 1980, 20.

⁶⁷ BRANIGAN 1973, 116.

⁶⁸ BRADFORD – GOODCHILD 1939, 26 – 27.

Rozsiahlu prístavbu mal na juhozápadnej strane ochodze aj chrám v Brean Down. Slúžila zrejme ako obydlie pre kňaza a pravdepodobne bola rozdelená na dve miestnosti.⁶⁹

Viacero chrámov malo prístavby umiestnené symetricky po stranách vstupu do budovy, vytvárajúc tak zrejme určitý architektonický efekt. Existoval názor, že tento typ prístavieb mal iba ozdobnú funkciu a že stáli možno len do výšky pol metra. To je ale dosť nepravdepodobné. V takýchto častiach lemujúcich vstup do chrám v Harlowe boli nájdené zvyšky vykladanej podlahy a omietky stien, išlo teda o klasickú využívanú miestnosť.⁷⁰ Prístavby pozdĺž vchodu mali i oba chrámy v Springhead, a tiež chrámy v Lamyatt Beacon, a Bourton Grounds.

U chrámov v Springhead sa v týchto častiach nezachovali podlahy a nenašli sa teda ani žiadne dôkazy, ktoré by potvrdzovali, že tieto miestnosti boli využívané. Na rozdiel od miestností pri chráme II, prístavby k chrámu I boli až sekundárne a zdá sa, že neboli prepojené s ochodzou, mohli preto slúžiť ako chrámové sklady. K chrámu I bola pripojená aj menšia miestnosť na jeho západnej strane, ktorá podľa všetkého slúžila tiež ako skladisko.⁷¹

Pravouhlé miestnosti pristavané symetricky k obom rohom na východnej strane chrámu v Lamyatt Beacon (*Obr. 13*) boli podľa nájdenej mince datované do obdobia po rokoch 291-293 nášho letopočtu.⁷² Nie je jasné, či vznikli spoločne s hlavnou chrámovou stavbou, alebo až neskôr. V pôdoryse na ňu nadväzujú, ale líšia sa stavebným materiálom. Prístavby mali trámovú konštrukciu, boli omietnuté a maľované na bielo, zatiaľ čo hlavná časť chrámovej stavby bola kamenná. Okrem nich sa pri južnej stene chrámu nachádzala čiastočne zahĺbená miestnosť, ktorej pozostatky, tak ako aj zvyšky chrámu boli značne poškodené rabovaním a predchádzajúcimi výkopmi.⁷³ Steny miestnosti boli z nasucho kladených vápencových blokov a v južnej stene sa nachádzala nika. Miestnosť bola zrejme prístupná len z chrámovej ochodze, do ktorej viedol rad schodov.⁷⁴

Prístavba pripojená k východnej strane chrámu v Bourton Grounds sa tiahla po celej dĺžke chrámu. Schodisko vedúce k vstupu do chrámu tvorilo jej stred a po jeho stranách sa nachádzali menšie komory. Schody takto začlenené do strednej časti prístavby pred sa nachádzali u niektorých chrámov v Galii, napríklad v Aubin-sur-Gaillon.⁷⁵

---

⁶⁹ APSIMON 1958, 107.

⁷⁰ WILSON 1980, 20 – 22.

⁷¹ WILSON 1980, 20.

⁷² LEECH 1986, 264.

⁷³ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 191.

⁷⁴ LEECH 1986, 266.

⁷⁵ GREEN 1965, 358 – 359.

1.3 Stavebné materiály

Rané rímsko-keltské chrámy v Británii boli ešte podobne ako iné stavby v tej dobe vo veľkej miere stavané z netrvanlivých materiálov. Steny tvorené trámovou konštrukciou vyplnenou prútím a mazanicou boli omietnuté, aby tak napodobovali kamenné stavby. Takto bol rekonštruovaný chrám v Heathrowe s mohutnými drevenými piliermi v rohoch chrámovej celly.⁷⁶ Chrám v Heathrowe bol veľmi podobný drevený rímsko-keltský chrám v Coleshill, postavený v druhom storočí nášho letopočtu a v neskoršom období prestavaný do kamennej podoby. Drevenú trámovú konštrukciu pokrytú maľovanou omietkou mal aj chrám v Bow Hill.⁷⁷

Drevené steny stavieb mohli mať buď kamenné základy, ako napríklad v prvej stavebnej fáze chrámu v Great Chesterford, alebo mohli stáť na nízkom kamennom múre. Príkladom takejto konštrukcie je pôvodná budova chrámu vo Woodeatone, ktorá tu bola postavená niekedy vo Flaviovskom období. Drevené časti stien boli omietnuté a strecha chrámu zastrešená škridlicami. Aj tento chrám bol neskôr, asi v polovici druhého storočia, nahradený veľkolepejšou, čisto kamennou stavbou.⁷⁸ Základy chrámu 4 v Colchestri boli v ranných fázach iba štrkové. V prípade dreveného chrámu V mali zas kamenné základy len vonkajšie steny ochodze.⁷⁹

Mladšie rímsko-keltské chrámy už boli stavané z kameňa a do kamennej podoby boli v neskorších fázach prestavované aj staršie drevené chrámové stavby. Jedným z najrannejších príkladov kamenného chrámu bol Hayling Island. Steny chrámu tu boli pokryté maľovanou omietkou z vnútornej i vonkajšej strany.⁸⁰

Na stavbu chrámov bol v prevažnej väčšine prípadov používaný kameň ťažený v ich blízkom okolí. Najčastejšie používaným materiálom bol vápenec, často v kombinácii s pazúrikom spájaným maltou. V Lancing Down sa takéto steny dochovali do výšky asi 25 centimetrov nad podlahu chrámu a z vonkajšej časti boli omietnuté, u chrámu v Great Cesterford zas mali dlaždicové obloženie.⁸¹

Zo stien chrámovej celly v Lamyatt Beacon sa zachovali dve rady horizontálne kladených vápencových blokov spojených maltou, podobne boli usporiadané aj v spodnej časti

---

⁷⁶ PETERSON 2013, 50 – 52.

⁷⁷ BEDWIN 1980, 193; PETERSON 2013, 50.

⁷⁸ GOODCHILD – KIRK 1954, 25.

⁷⁹ WILSON 1980, 14.

⁸⁰ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 299.

⁸¹ BEDWIN 1980, 190; RODWELL 1980, 223.

chrámovej ochodze. V jej západnej časti, kde sa dochovalo až šesť radov blokov muriva je ale vidieť, že vo vyšších častiach boli kamene ukladané do vzoru rybacej kosti.⁸²

Steny chrámov mohli byť v prednej časti obložené opracovaným kameňom, napríklad u chrámu v Nettletone. Tu malo rustikované kamenné obloženie aj vápencové chrámové pódium. Mramorom boli aspoň čiastočne obložené steny chrámu IV v Colchestri a zvyšky sivozeleného mramorového obloženia sa našli aj v Silchestri, u južného chrámu v insule XXXV. Z chrámu mohol pochádzať aj fragment egyptského porfyru, ktorý tu bol objavený.⁸³

V niektorých prípadoch boli jednotlivé časti chrámu postavené z rôznych materiálov. Chrám v Lullingstone mal drevenú vonkajšiu stenu ochodze postavenú okolo kamennej celly. Prístavby ku kamennému chrámu v Lamyatt Beacon mali tiež pravdepodobne trámovú konštrukciu.⁸⁴

Podlahy v jednotlivých chrámoch sa od seba značne líšili. V ranných drevených chrámových stavbách bola podlaha často iba z ubitej hlíny, napríklad u chrámov IV a VI v Colchestri.⁸⁵

Podlaha niektorých chrámov, napríklad v Bourton Grounds, bola tvorená z drevených trámov vyvýšených nad povrch.⁸⁶ Podlahy mohli byť tiež zo štrku, strešných škridlíc betónu alebo z tesser. Mozaikové podlahy sa u rímsko-keltských chrámov vyskytovali iba ojedinele.

Často bol v chrámovej celle použitý odlišný typ podlahy ako v ochodzi, ktorá ju obklopovala. Chrám v insule XXXV v Silchestri mal v chrámovej ochodzi podlahu vyloženú červenými tesserami, podlaha chrámovej celly bola ale z opus signinum. Rovnaká situácia bola aj v chráme vo Wood Lane End.⁸⁷ Podlaha chrámovej celly v Brean Down bola zas z ružovkastého betónu, kým podlahu ochodze tvorila len vápencová drť, ktorou bol vyrovnaný nepravidelný terén, na ktorom stal chrám.⁸⁸

V niektorých prípadoch bola podlaha celly a chrámovej ochodze odlišená iba farebne, napríklad v chráme II v Colchestri a chrámu v insule VII v Silchestri, kde boli podlahy z tesser, vnútri z čiernych a v ochodzi z bielych.⁸⁹

Na zastrešenie stavieb sa zvyčajne používali terakotové škridlice. Veľké množstvá ich boli objavené v pozostatkoch viacerých rímsko-keltských chrámov. V niektorých prípadoch sa

---

⁸² LEECH, 262 – 264.

⁸³ BOON 1974, 157; CRUMMY 256.

⁸⁴ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 191.

⁸⁵ CRUMMY 256 – 258.

⁸⁶ GREEN 1965, 359.

⁸⁷ BOON 1974, 157; RUDLING 2001, 113.

⁸⁸ APSIMON 1958, 107.

⁸⁹ BOON 1974, 157.

našli zvyšky strešných krytín aj z iných materiálov, napríklad pieskoccové v Brean Down, alebo vápencové škridlice hexagonálneho tvaru v chráme v Lamyatt Beacon.⁹⁰

Preklad a prahy dverí do svätyne mohli byť z kamenných blokov alebo aj z dreva potiahnutého vrstvou maľovanej omietky. Takéto obloženie vchodu mal pravdepodobne napríklad chrám v Brean Down.⁹¹

1.4 Výzdoba

Kamenné architektonické prvky aké zdobili klasické budovy sa u rímsko-keltských chrámov vyskytujú vo veľmi malej miere a zdá sa, že pred tretím storočím sa u britských chrámov neobjavujú. Ich architektonická výzdoba je porovnateľná skôr s výzdobnými prvkami v obytnej architektúre, než s verejnými budovami.⁹²

Fragmenty kamenných stĺpov boli objavené napríklad vo Wycombe, West Hill alebo Chedworthe.⁹³ Našli sa tiež v Pagans Hill ale nedá sa určiť, či skutočne pochádzali z chrámu. Problémom je, že tento materiál bol veľmi atraktívny pre rozkrádačov kameňa, napríklad aj pre staviteľov neskorších kostolov.⁹⁴

Hlavice toskánskych stĺpov boli nájdené na mieste rímsko-keltského chrámu v Jordon Hill, Tiež v Lydney Park, kde je ale pravdepodobnejšie, že patrili k budove hostinca, ktorý sa nachádzal v chrámovom okrsku, keďže samotná budova chrámu bola podľa všetkého bez stĺpov. Dve toskánske hlavice boli objavené aj pri chráme v insule XXXV v Silchesteri. Pravdepodobne však pochádzali skôr z blízkeho fóra.⁹⁵

Nie sú dôkazy o tom, že by sa v rímsko-keltských chrámoch v Británii vyskytovali iné typy stĺpov ako toskánske. Výnimkou je korintská stĺpová hlavica a stĺpová báza, ktoré boli objavené v Thistlestone. Tu stál jednoduchý kruhový kamenný chrám bez ochodze, nahradený v treťom storočí svätyňou bazilikálneho pôdorysu. Nájdené časti stĺpu ale pravdepodobne nepatrili ani k jednej z týchto stavieb.⁹⁶

Najviac kamenných architektonických dekorácií sa našlo u chrámu v Nettletone, medzi nimi výzdobné prvky typické pre klasické chrámy ako jednoduché modiliony alebo zuborez.

---

⁹⁰ APSIMON 1958, 108; DE LA BÉDOYÈRE 1993, 191.

⁹¹ APSIMON 1958, 108.

⁹² ADAMS 2005, 73; BLAGG 1980, 41.

⁹³ ADAMS 2005, 73.

⁹⁴ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 181.

⁹⁵ BLAGG 1980, 36 – 37; JOHNSTON 2002, 29.

⁹⁶ BLAGG 1980, 41.

Stĺpy vo vstupe do chrámu s toskánskymi hlavicami (*Obr. 23*) pravdepodobne niesli tiež architráv a tympanon.⁹⁷

Ako náhrada kamenných ozdobných prvkov mohla u rímsko-keltských chrámov slúžiť štuková výzdoba. Štukové ornamenty mohli zdobiť fasádu chrámu a v prípade, že mala chrámová cella sedlovú strechu, tiež štíty na oboch stranách chrámu.⁹⁸

Steny chrámov boli pokryté maľovanou omietkou, zo zachovaných fragmentov ale väčšinou nie je možné určiť nejaký výzdobný vzor. V prevažnej väčšine prípadov bola omietka chrámových stien natretá na červeno, niekedy ale boli použité aj iné farby. Pri chráme v Chanctonbury boli okrem tmavočervenej nájdené aj kusy omietky žltej a zelenej farby, u chrámu vo Frilforde zas niekoľko fragmentov zelenej a modrej. Pestrofarebnejšiu výzdobu mali aj steny chrámu v Hayling Island⁹⁹ a zaujímavejšie boli maľované i steny chrámu v Henley Wood. V druhej fáze tu stál jednoduchý chrám bez ochodze, na omietke z ktorého boli nájdené kurvolineárne ornamenty, červené pásy a bodky červenej, ružovej, modrej a modrozelenej farby na krémovo-bielom pozadí. Podobnú výzdobu mal podľa všetkého aj typický rímsko-keltský chrám, ktorý túto stavbu neskôr nahradil.¹⁰⁰ (*Obr. 24*)

V Nettletone sa maľovaná omietka našla in situ na niekoľkých miestach v celle i v chrámovej ochodzi. Výzdoba bola aj tu pestrofarebná a zahŕňala maľované panely s florálnymi i figuratívnymi motívami. (*Obr. 25*) Viacero kusov malo na sebe dve vrstvy maľovanej omietky, výzdobný vzor sa teda časom zrejme menil.¹⁰¹ Veľké množstvo fragmentov načerveno maľovanej omietky bolo nájdených aj u kruhovej kamennej svätyne v Pulborough. Niektoré kusy boli zdobené úzkymi líniami a kotúčmi bodiek.¹⁰²

Významnejšie stavby spomedzi rímsko-keltských chrámov, podobne ako vidiecke villy, mali podlahy zdobené mozaikami. Asi 4000 mozaikových kociek bolo nájdených pri chráme v Chanctonbury a pravdepodobne pochádzali z mozaiky umiestnenej v celle chrámu alebo v časti jeho ochodze.¹⁰³ Mozaika sa nachádzala v celle chrámu v Great Chesterford a podlahová mozaika s morskou scénou zdobila aj cellu chrámu Nodensa v Lydney Park.¹⁰⁴

---

⁹⁷ BLAGG 1980, 37; WEDLAKE 1982, 50 – 52.

⁹⁸ NEAL 1984, 197.

⁹⁹ BRADFORD – GOODCHILD 1939, 25– 26; RUDLING 2001, 113.

¹⁰⁰ LEACH – WATTS 1996, 18.

¹⁰¹ WEDLAKE 1982, 52.

¹⁰² BEDWIN 1980, 192.

¹⁰³ RUDLING 2001, 113.

¹⁰⁴ GREEN 1997, 160.

1.5 Netypické chrámové stavby

Nie všetky chrámy, ktoré sa radia k rímsko-keltskému typu, mali pravidelný pôdorys. Niekoľko stavieb patrilo k trochu odlišnému typu, u ktorého prevláda absencia chrámovej ochodze v prednej časti chrámu. Podobný chrám s vežovitou cellou s ochodzou iba na troch stranách je zobrazený na reliéfe z luxemburského Titelbergu. Jednotlivé časti ochodze sú tu zobrazené so sedlovou strechou, odvod vody by tak museli zabezpečovať odkvapové žľaby medzi strechou ochodze a stenou celly. Odkvapy mohli ústiť v prednej časti, zbierajúc vodu do dvoch nádrží po stranách vchodu do chrámu. Na reliéfe z Titelbergu sú tiež zobrazené klasické dvere.¹⁰⁵ V Británii bol tento typ zastúpený napríklad prvou stavebnou fázou rímsko-keltského chrámu v Uley.¹⁰⁶ (*Obr. 26*)

Nepravidelnosti sa objavujú aj u ďalších chrámov, ako je Chrám v Lydney Park, Nettleton alebo chrám- mauzóleum v Lullingstone. Zvláštnym typom je tiež Trojuholníkový chrám vo Verulamii. (*Obr. 27*)

Vo svojej neskoršej fáze by sa mohol za rímsko-keltský považovať aj chrám Sulis-Minervy v Bath, rímskom Aquae Sulis. Okolo roku 200 nášho letopočtu bolo pódium tohto klasického chrámu rozšírené a v prednej časti po stranách schodov boli k pódium postavené dve menšie miestnosti. Je možné, že dôvodom rozšírenia pódia bola prístavba chrámovej ochodze, čo by stavbu fakticky premenilo na chrám rímsko-keltského typu. (*Obr. 28*) Podobné prípady prestavby klasického chrámu na rímsko-keltský vybudovaním ochodze okolo celly klasického chrámu sú známe aj z iných miest mimo Británie, napríklad chrám Marta v Trevíri.¹⁰⁷ (*Obr. 29*)

1.5.1 Chrám vo West Hill, Uley

Rímsko-keltský chrám pri Uley (*Obr. 30*) nahradil pravdepodobne začiatkom druhého storočia staršiu kultovú stavbu z doby železnej. Nový chrám mal pravouhlú, takmer štvorcovú cellu obklopenú ochodzou rovnakej šírky, ale to iba z troch strán. Vstup do chrámu sa nachádzal na severovýchodnej strane, bola tu zrejme zárubňa dverí podopretá piliermi ako vidno z dvoch hlavných kolových jám pripojených k stene, zo základov ktorej sa dochovali

---

¹⁰⁵ WOODWARD 1986, 42.

¹⁰⁶ WOODWARD 1986, 40.

¹⁰⁷ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 175.

iba dve kamenné bázy. Podlaha chrámu bola vyvýšená a prístupná radom schodov. Základy chrámu sa zachovali iba vo fragmentoch a značne porušené, podlaha chrámu, pôvodne vyvýšená a prístupná radom schodov sa nezachovala vôbec. V juhozápadnej časti ochodze bola centrálna umiestnená betónová báza, zrejme pre vystavenie kultovej sochy.¹⁰⁸

V druhej polovici štvrtého storočia bol vybudovaný väčší kamenný chrám a pred vchod bola pristavená veranda nesúca prístrešok.¹⁰⁹ V strede celly sa nachádzala jama v ktorej bolo objavených niekoľko stoviek mincí. Mohlo ísť o nádrž s vodou, prípadne sa tu mohol nachádzať posvätný strom, čo by znamenalo, že centrálna časť chrámu bola nezastrešená.¹¹⁰ (*Obr. 31*) Oveľa pravdepodobnejšia je ale rekonštrukcia chrámu s obvyklou vysokou vežovitou cellou, podobne ako je to na obrazení z Titelbergu.

Výbežok objavený na juhovýchodnom rohu chrámových základov môže znamenať, že vonkajšie steny boli zdobené pilastrami. Pravdepodobne boli tiež pokryté maľovanou omietkou. Podobne ako na spomenutom reliéfnom vyobrazení, býva aj ochodza chrámu v Uley rekonštruovaná so sedlovou, nie pultovou strechou.¹¹¹

Takýto typ pôdorysu sa objavuje i v kontinentálnej Európe. (*Obr. 32*) V Británii je známy aj u prvej stavebnej fázy chrámu v Littledean. Štvorcovú cellu tu obklopovala ochodza iba z troch strán. V druhej fáze už bola postavená budova s typickým pôdorysom v podobe dvoch koncentrických štvorcov.¹¹²

1.5.2 Chrám v Lullingstone

Vybudovaný bol okolo roku 300 a pretrval asi storočie.¹¹³ Budova mala pravidelný pôdorys rímsko-keltských chrámov, nešlo ale o typický chrám. Pod podlahou celly sa nachádzala hlboká krypta, budova teda slúžila pravdepodobne predovšetkým ako mauzóleum. Ide tiež o jediný príklad v Británii okrem Caerwentu, ktorý nie je orientovaný vstupom aspoň približne na východ. Vstup sa tu nachádza na južnej strane budovy.¹¹⁴

Na mieste sa našli sa tu vápencové prvky klenieb, ktoré boli interpretované ako zvyšky klenutej strechy celly. Vonkajšie múry sa zachovali do výšky takmer jedného metra so

¹⁰⁸ WOODWARD 1986, 40.

¹⁰⁹ ELLISON 1980, 310.

¹¹⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 183; WILSON 1980, 12.

¹¹¹ WOODWARD 1986, 42.

¹¹² JOHNSTON 2002, 45.

¹¹³ <http://www.roman-britain.org/places/lullingstone.htm#t1>

¹¹⁴ MUCKELROY 1976, 179.

zvyškami horizontálnych drevených nosníkov v ktorých mohli byť umiestnené stĺpy. Zdá sa teda, že ochodza chrámu mala podobu portika.¹¹⁵ Je ale tiež možné, že na nich bola uchytená trámová konštrukcia stien.¹¹⁶

1.5.3 Chrám v Lydney Park

Chrám v Lydney (*Obr. 33*) bol postavený koncom tretieho alebo začiatkom štvrtého storočia na mieste, kde bývalo v dobe železnej hradisko. Pred vybudovaním chrámu tu prebiehala ťažba železnej rudy. Podľa všetkého tu pôvodne stála staršia keltská svätyňa, ktorej zvyšky sa ale pod novým chrámom nedochovali.¹¹⁷ Monumentálna stavba, pre rímsko-keltský typ netradične pretiahnutého pravouhlého pôdorysu o rozmeroch 24 krát 18 metrov bola akousi kombináciou bazilikálnych prvkov a tradičného rímsko-keltského chrámu. Vstup do chrámu sa nachádzal na juhovýchodnej strane a bol prístupný radom schodov.¹¹⁸

Chrámová cella bola v zadnej časti rozdelená priečkami na tri časti, v ktorých boli zrejme umiestnené kultové sochy a oltáre. Pôvodne bola stena celly v spodnej časti otvorená do ochodze arkádami. (*Obr. 19*) Po tom, ako kolaps jedného z pilierov spôsobil zrútenie sa časti stavby, bol ale chrám koncom šesťdesiatych rokov štvrtého storočia nanovo prestavaný a chrámová cella bola uzatvorená plnými stenami. S najväčšou pravdepodobnosťou ju osvetľovali okná v hornej časti, nad strechou ochodze¹¹⁹

Netradičná bola aj tri metre široká chrámová ochodza, po obvode ktorej sa nachádzali zvláštne pravouhlé výklenky s mozaikovou podlahou. Tri z týchto výklenkov boli v druhej stavebnej fáze chrámu čiastočne uzavreté stenami, vytvárajúc tak samostatné miestnosti. (*Obr. 17*) Neskôr boli ešte dobudované deliace steny oddeľujúce ochodzu od vstupnej časti chrámu. Zdá sa, že ochodza chrámu bola vyčlenená kňazom a verejnosť do nej nemala prístup.¹²⁰

Množstvo nálezov z lokality, ako aj dochované záznamy o chrámovej mozaike v cele chrámu ukazujú, že v Lydney bol uctievaný Nodens, keltské božstvo spájané s liečiteľstvom,

---

¹¹⁵ MUCKELROY 1976, 179.

¹¹⁶ WILSON 1980, 25.

¹¹⁷ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 185; WEBSTER 1986, 113.

¹¹⁸ JOHNSTON 2002, 45.

¹¹⁹ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 185; WOODWARD 1986, 46.

¹²⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 185; JOHNSTON 2002, 45; WOODWARD 1986, 46.

vodou a lovom. Jeho uctievanie pretrvalo v chráme až do neskorého štvrtého storočia.¹²¹

1.5.4 Trojuholníkový chrám vo Verulamii

Tzv. Trojuholníkový chrám vo Verulamii (*Obr. 34*) bol postavený v rannom druhom storočí. V pôdoryse vytváralo nádvorie s chrámom zrezaný trojuholník, pričom pravouhlý chrám so vstupom na juhovýchode tvoril jeho základňu. Netradičné bolo rozdelenie celly na tri časti, pričom centrálna časť bola samostatnou jednotkou, v ktorej bola zrejeme umiestnená kultová socha. Od zvyšných dvoch častí bola oddelená širokou chodbou. V strede bočných častí celly boli umiestnené jamy alebo nádrže, v ktorých boli nájdené dubové uhlíky. Ďalších pätnásť sa ich nachádzalo v iných častiach chrámu a na dvore. Podlaha chrámu bola oproti dvoru mierne vyvýšená.¹²²

Chrám mal tri stavebné fázy. Počas tretej bol do podlahy nádvorcia vsadený centrálny oltár po stranách lemovaný menšími podstavcami. Za oltárom sa našla pochovaná býčia lebka. V štvrtom storočí následkom chybného vyplnenia priekopy pod komplexom došlo k poklesu stavby. Zasiadnutý bol nielen chrám ale aj kolonáda obklopujúca nádvorie a množstvo stĺpov muselo byť opravených, tiež aj masívne piliere na severnej strane, ktoré lemovali vstup do chrámu. V tomto čase bola pridaná aj drewná veranda v prednej časti a okolité steny boli pokryté karmínovo červenou omietkou. Okolo komplexu sa v pravidelných intervaloch nachádzali drevené stĺpy, chrániace steny.¹²³

1.5.5 Chrám v Nettletone

Svätyňa v ležala asi sto metrov západne od Fosse Way, vybudovanej asi v roku 47. Budova mala tri stavebné fázy. Prvou fázou jednoduchý okrúhly chrám s priemerom 10,1 metra. Nie je možné ho presne datovať, postavený bol niekedy v období medzi rokmi 69 a 210 nášho letopočtu.¹²⁴ Pod podlahou z okruhliakov bolo objavené jednoduché ohnisko zo škridlíc, ale nenašli sa žiadne stopy po staršej drevenej stavbe, ktorá by chrámu predchádzala,

---

¹²¹ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 185; JOHNSTON 2002, 46.

¹²² SORELL 1976, 39 - 41.

¹²³ SORELL 1976, 41.

¹²⁴ WEDLAKE 1982, 11.

preto sa predpokladá, že ohnisko bolo s kamennou svätyňou súčasné a podlaha bola pridaná až dodatočne. Steny chrámu hrubé 0,6 metra boli z vápencových blokov spájaných maltou a na vonkajšej strane steny sa pravdepodobne nachádzali pravouhlé piliere, ktoré slúžili ako opory stavby. Zdá sa, že vnútri svätyne boli priečky, rozdeľujúce ju na menšie miestnosti. Steny neboli omietnuté, ale podľa všetkého boli obielené náterom z vápna. Do chrámu sa vstupovalo dvojitém portálom na východnej strane, ku ktorému viedla štrková cesta. Nájdené zvyšky klenieb ukazujú, že budova musela mať klenuté okná alebo vstup.¹²⁵

Najväčší stavebný rozmach zažil Nettleton v rokoch 230 až 250 nášho letopočtu. Plocha okolo kruhovej svätyne bola v tejto dobe zarovnaná a pokrytá vrstvou vápencovej drte na ktorej bolo vybudované veľké oktagonálne pódium z pravouhlých vápencových dosák, ktoré uzavrelo staršiu svätyňu vo svojom strede.¹²⁶ (Obr. 35) Vnútorňa cella bola pravdepodobne osvetlená klenutými oknami v hornej časti. Okolo pódia bola postavená stena z neopracovaných vápencových blokov, obložená z vonkajšej strany rustikovanými kameňmi a bola vytvorená typická ochodza, uzavretá valenou klenbou. Stena ochodze bola z vonkajšej strany osemuholníkového tvaru s hrubými pravouhlými pilastrami na rohoch, na vnútornej strane bola však kruhová a korešpondovala tak tvarom so staršou stavbou vo vnútri. Takýto typ vonkajšej steny, postavený okolo staršej kruhovej štruktúry mal aj chrám v Trevíri v Nemecku.¹²⁷

Okolo roku 250 nášho letopočtu bol chrám zničený požiarom a na jeho mieste vyrástla nová stavba dosť odlišného plánu.¹²⁸ (Obr. 36) Zachované pódium staršieho chrámu bolo mierne rozšírené a v strede bola postavená nová oktagonálna cella, vnútro ktorej bolo rozdelené priečkami, zbiehajúcimi sa z rohov do stredu celly, hrúbka ktorých sa smerom k stredu znižovala z 0,9 metra na 0,6 metra. Vytvárali osem miestností po obvode celly a jednu centrálnu osemuholníkovú komoru s priemerom 6,7 metra, ktorá bola z každej z miestností prístupná klenutými priečhodmi. Tufové klenby na vnútorných koncoch priečok niesli steny centrálnej veže. V jej hornej časti sa podľa všetkého nachádzali klenuté okná.¹²⁹

Okná sa nachádzali aj v spodnej časti celly. Boli asi 1,5 metra široké a umiestnené oproti vstupom do chrámu.¹³⁰

---

¹²⁵ WEDLAKE 1982, 7 – 10.

¹²⁶ RUDLING 2001, 114.

¹²⁷ WEDLAKE 1982, 24.

¹²⁸ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 181.

¹²⁹ WEDLAKE 1982, 38, 40.

¹³⁰ WEDLAKE 1982, 45.

V Británii sa nachádzala ešte jedna budova s takýmto usporiadaním centrálného priestoru a to mauzóleum vo West Mersea z prvého alebo druhého storočia nášho letopočtu.¹³¹ (*Obr. 37*)

1.6 Chrámy bez ochodze

V ideálnom prípade by sa termínom rímsko-keltský chrám mali označovať len chrámové stavby ktoré majú centrálnu cellu obklopenú chrámovou ochodzou. Okrem chrámov s týmto koncentrickým pôdorysom existovalo ale aj množstvo jednoduchších svätýň, ktorým ochodza chýbala. Z celkového množstva rímsko-keltských chrámov v Británii predstavujú tieto asi jednu tretinu.¹³²

Pravouhlé pôdorysy sa u týchto jednoduchších chrámov bez koncentrickej ochodze vyskytovali v Británii v rímskej dobe zriedkavo a je možné rozlíšiť niekoľko typov. Svätýňa tvorená jednoduchou pravouhlou cellou s trámovou konštrukciou zo začiatku druhého storočia nášho letopočtu stála v Godmenchestri na mieste neskorého rímsko-keltského chrámu.¹³³ Jednoduchý pravouhlý chrám z nasucho kladených kameňov sa nachádzal aj v Bowes. Podobné stavby boli časté v kontinentálnej Európe, napríklad oltár Nantosuelty v Saaburgu alebo v Tempelbezirk v Trevíri. Bývajú rekonštruované s jednoduchou sedlovou strechou.¹³⁴

Jednoduchý pravouhlý chrám v Richborough (*Obr. 38*) s cellou s rozmermi 5,4 x 5 metrov sa od prvého typu odlišoval 2,4 metra širokou predsieňou vo vstupe na východnej strane. Tretím typom boli chrámy, u ktorých bol vnútorný priestor rozdelený na dve miestnosti, možno dve chrámové celly, pričom vstup do budovy sa nachádzal na jednej z dlhších bočných strán. Takáto stavba sa nachádzala vo Wycomb (*Obr. 39*) pod neskorším rímsko-keltským chrámom a rovnakého pôdorysu bol menší chrám IV v Silchestri.¹³⁵ Viacero svätýň tohto typu sa nachádzalo v tesnej blízkosti rímsko-keltských chrámov, napríklad v Collyweston, Maiden Castle alebo v Nettletone. V Colchestri stála takáto, pravdepodobne chrámová budova, pri juhozápadnom rohu okrsku chrámu II. Postavená bola v druhom storočí.¹³⁶ V Henley Wood v druhej fáze stála chrámová stavba pravouhlého pôdorysu bez ochodze rozdelená na dve

---

¹³¹ WEDLAKE 1982, 102.

¹³² WAIT 1985, 179 – 180.

¹³³ <http://www.godmanchester.co.uk/roman-godmanchester>

¹³⁴ DRURY 1980, 62.

¹³⁵ DRURY 1980, 62; GREEN 1976, 41.

¹³⁶ CRUMMY 256.

miestnosti, vo vstupe ktorej sa nachádzali základy, na ktorých pravdepodobne stáli steny chrámovej predsieni. Budova bola postavená v treťom storočí.¹³⁷ (*Obr. 40*)

Oveľa častejšie boli v Británii medzi jednoduchými chrámami kruhové a polygonálne pôdorysy. Kruhové svätyne boli v Británii sústredené prevažne na území kmeňa Catuvellauni alebo na juhu územia Coritani.¹³⁸ Tieto svätyne sa vyskytovali v dvoch typoch, a to ako chrámy pozostávajúce z jednoduchej kruhovej alebo polygonálnej celly, alebo stavby, ktoré mali v prednej časti celly vstupnú miestnosť.¹³⁹

Kruhový drevený chrám z rímskej doby stál v Muntham Court. Chrám mal priemere 11 metrov a obklopovala ho kruhová priekopa, ktorá možno ohraničovala chrámový okrsok. Je ale rovnako možné, že chrám stál na mieste staršej mohyly.¹⁴⁰ Kruhová svätyňa s trámovou konštrukciou sa nachádzala tiež v Collywestone a v Thistlestone, kde stáli dve takéto následné stavby na mieste neskoršieho chrámu bazilikálneho pôdorysu. Prvá fáza chrámu bola vybudovaná asi v prvom storočí a mohla byť ešte predrímska. Jej steny mali trámovú konštrukciu, podlaha bola vápencová. Chrámová stavba, ktorá ju nahradila mala už kamenné vápencové steny a podlahu z bielych a červených tesser. V priemere merala budova 12,5 metra. Oválny chrám postavený z nasucho kladeného kameňa a zastrešený škridlicami sa nachádzal v Maiden Castle. (*Obr. 42*) Tento chrám, používaný v neskorom treťom a vo štvrtom storočí nášho letopočtu, nadväzoval v pôdoryse na svojho predchodcu z doby železnej.¹⁴¹

Ďalšie kruhové svätyne stáli v Nettletone, Frilforde, Brigstocku (*Obr. 41*) či Kelvedone, všetky rovnako na mieste starších chrámov z doby železnej, a chrámom bola pravdepodobne aj kruhová stavba s priemerom 12,2 metra, ktorá sa nachádzala v Hurdlestone.¹⁴²

Typ jednoduchého kruhového chrámu s predsieňou vo vstupe je zastúpený napríklad chrámom vo Wanborough v Surrey. Do chrámovej celly sa vchádzalo z východnej strany cez vstupnú miestnosť 3 metre dlhú a 3,5 metra širokú. Chrám bol postavený okolo polovice druhého storočia nášho letopočtu a krátko nato nahradený stavbou klasického rímsko-keltského typu. Predsieň vo vstupe mal tiež kruhový chrám v Hayling Island.¹⁴³

---

¹³⁷ LEACH – WATTS 1996, 19.

¹³⁸ GREEN 1976, 78.

¹³⁹ DERKS 1998, 151.

¹⁴⁰ BEDWIN 1980, 192.

¹⁴¹ DRURY 1980, 68 – 69.

¹⁴² DRURY 1980, 68 – 69; RUDLING 2001, 115.

¹⁴³ RUDLING 2001, 114 – 115.

Z jednoduchých polygonálnych chrámov sa v rímskej dobe v Británii vyskytovali dva druhy stavieb a to nepravidelné polygóny a budovy s pravidelným polygonálnym pôdorysom, najčastejšie so šiestimi alebo ôsmymi stranami. Spolu sa ich v provincii nachádzalo deväť.¹⁴⁴

Polygonálne chrámy bez ochodze i bez vstupnej miestnosti boli v Británii objavené v Brigstocku a Collywestone (*Obr.43*). V Brigstocku to bol mierne nepravidelný chrám s dvanástimi stranami, v Collywestone zas oktagonálny, ktorého pôdorys tiež nebol úplne pravidelný a pravidelne hexagonálny chrám s podlahou v opus signinum¹⁴⁵

V priestore hradiska z doby železnej, neďaleko rímsko-keltského chrámu v Chanctonbury stál chrám II, pozostávajúci z celly s priemerom 11,4 metra, s deviatimi až jedenástimi stranami a pravouhlej vstupnej miestnosti na severovýchodnej strane chrámu. Vstupná miestnosť mala podlahu z tesser, tie vnútri celly ale objavené neboli. Obe miestnosti mali samostatnú škridlicovú strechu a boli tu objavené fragmenty maľovanej omietky z vonkajších stien chrámu.¹⁴⁶

V niektorých prípadoch bola takáto jednoduchá svätyňa premenená na chrám rímsko-keltského typu pristavaním koncentrickej ochodze k pôvodnej stavbe. Príkladom môže byť druhá stavebná fáza chrámu v Nettletone.¹⁴⁷ Priestor chrámovej ochodze nemusel byť vo všetkých prípadoch klasicky uzavretý. Drevenú cellu s kamennými základmi hexagonálneho chrámu F v Collywestone obklopoval 0,75 metra široká dláždená plocha, u ktorej nie je isté, či bola zastrešená. V niektorých prípadoch, ako napríklad u chrámu X. v Colchestri bola zas cella naďalej používaná samostatne aj po tom, ako sa vytratila ochodza chrámu.¹⁴⁸

Podobné prípady, keď boli takéto jednoduché celly premenené na chrám rímsko-keltského typu neskorším pridaním ochodze sú známe aj z kontinentálnej Európy, minimálne u dvoch chrámov v údolí Altbach pri Trevíri v Nemecku.¹⁴⁹

Niektoré chrámy mali pravdepodobne i hybridný pôdorys. Kruhová svätyňa v Bozeat (*Obr. 44*) postavená koncom druhého alebo začiatkom tretieho storočia nášho letopočtu s priemerom 15,25 metra mala kamennú vonkajšiu stenu a vchod na východnej strane prístupný po štrkovej ceste. V centrálnej časti stavby sa nachádzali štyri koly, ktoré mohli tvoriť oporu pre trámovú konštrukciu vnútornej celly a podobná stavba z druhého storočia sa nachádzala aj v Hockwold.¹⁵⁰

---

¹⁴⁴ DRURY 1980, 70; WICKENDEN 1992, 138.

¹⁴⁵ RUDLING 2001, 114.

¹⁴⁶ RUDLING 2001, 114 – 115.

¹⁴⁷ WEDLAKE 1982, 19 – 23.

¹⁴⁸ DRURY 1980, 69 - 71; WILSON 1980, 10.

¹⁴⁹ WILSON 1980, 6.

¹⁵⁰ DRURY 1980, 70.

Na niektorých miestach stáli polygonálne a kruhové jednoduché chrámy v skupinách, napríklad v Brigstocku alebo v Collywestone.¹⁵¹

Mnohé jednoduché rímsko-keltské svätyne sa vyskytovali tiež v spojení s veľkými villami, napríklad kruhová svätyňa pri vile v Lullingstone. K ďalším príkladom patrila kruhovo-polygonálna stavba v Petersfield, oktagonálna pri vile v Stroud, a oktagonálna s apsidou v Great Witcombe. Zvyčajne sa tieto svätyne nachádzali pred vstupom v ose s villou.¹⁵²

1.6.1 Hayling Island

Kamenný chrám v Hayling Island, stojaci v štvorcovom nádvorí, bol vybudovaný v rokoch 60 – 70 nášho letopočtu.¹⁵³ Nahradil staršiu drevenú svätyňu z polovice prvého storočia pred našim letopočtom. Nový chrám z miestneho vápenca v pôdoryse svätyne i nádvoría nadväzoval na pôvodnú stavbu, bol ale vybudovaný v monumentálnejšom meradle, na takmer dvojnásobne väčšej ploche.¹⁵⁴ (*Obr. 45*)

V porovnaní s ostatnými rímsko-keltskými chrámami ide o veľmi ranú stavbu. V rímskej dobe a podľa všetkého už i v dobe železnej, išlo zrejme o významnú svätyňu, možno kultové centrum kmeňa Atrebatov. Jeho ranná prestavba do kameňa by tak mohla súvisieť s rýchlim šírením romanizácie v klientskom kráľovstve posledného kráľa Atrebatov Cogidubna.¹⁵⁵

Podľa stavebnej techniky *petit appareile*, ktorá tu bola použitá sa usudzuje, že na stavbe chrámu pracovali zrejme remeselníci z Gallie. Podobná technika bola použitá aj u iných stavieb v oblasti tohto obdobia, napríklad paláca vo Fishbourne alebo kúpeľov v Chichestri.¹⁵⁶

Centrálna chrámová cella mala kruhový pôdorys s priemerom 13,8 metra a so vstupom, ako tradične, na východnej strane. Vstupná časť bola opatrená malou zastrešenou predsieňou. Cella bola dláždená, s omietnutými stenami. Zo zachovaných fragmentov omietky je vidieť, že z vonkajšej časti bola natretá na červeno, vnútri bola ale bola výzdoba tvorená viacerými farbami. Zastrešená bola škridlicami.¹⁵⁷

Niekedy v neskorom druhom storočí došlo u chrámu k prestavbám a malá predsieň vo vstupe do celly bola nahradená väčšou.¹⁵⁸ (*Obr. 46*)

---

¹⁵¹ DRURY 1980, 69.

¹⁵² RODWELL 1980, 219.

¹⁵³ KING – SOFFE 1991, 112.

¹⁵⁴ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 179; KING – SOFFE 1991, 113.

¹⁵⁵ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 296.

¹⁵⁶ HENIG 1984, 38.

¹⁵⁷ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 296; KING – SOFFE 1991, 112.

Nádvorie chrámu bolo ohradené dvojitou stenou. Vnútorný okruh základov bol ale plytší, táto časť mohla byť tvorená stĺporadím. Po obvode nádvorja sa tiež nachádzali rady kolových jám, pričom dve väčšie boli umiestnené po stranách vstupu do okrsku, kde pravdepodobne pôvodne niesli nejaký drevený prístrešok. Vo vstupnej časti ohradenia nádvorja sa nachádzal komplex miestností. Tvorila ho centrálna hala, po stranách ktorej boli symetricky umiestnené dve väčšie a dve menšie miestnosti. Centrálna kruhová svätyňa bola so vstupnou časťou prepojená štrkovou cestou. Veľká ústredná hala mohla byť od dvoch menších postranných miestností oddelená stĺporadím a je tiež možné, že sa do komplexu vstupovalo cez tieto dve menšie miestnosti a cez halu, ktorá aj vykazuje menej známok používania sa vchádzalo iba zriedka alebo dokonca na vstup vôbec neslúžila. Túto teóriu by podporoval aj podobný systém vo Francúzskom Entrains v Nièvre, u ktorého bola v strede umiestnená monumentálna nika a vstupy sa nachádzali po jej stranách.¹⁵⁹

Koncom tretieho storočia bol chrám opustený, aj keď bol stále ešte príležitostne navštevovaný, o čom svedčia sporadické nálezy z neskoršieho obdobia. Podobný osud postihol v tejto dobe aj palác vo Fishbourne. Mohlo sa tak stať následkom ohrozenia oblasti, ktoré viedlo aj k vybudovaniu systému pevností pozdĺž južného a východného pobrežia.¹⁶⁰

Zdá sa, že Hayling Island patril do zvláštnej skupiny veľkých kruhových chrámov v pravouhlom ohradenom nádvorí. V Británii nemá paralely, podobné chrámy sa nachádzali v kontinentálnej Európe a sústredili sa takmer výlučne v západnom Francúzsku. Sú to napríklad chrámy v Allones, Périgeux alebo Entrains.¹⁶¹

---

¹⁵⁸ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 179; DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 296.

¹⁵⁹ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 297.

¹⁶⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 179; DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 299.

¹⁶¹ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 300; KING – SOFFE 1991, 112 – 113.

2 Chrámové okrsky

V prevažnej väčšine prípadov stáli podľa všetkého rímsko-keltské chrámy v Británii v ohradenom chrámovom okrsku. Prítomnosť takéhoto ohradenia je ale s určitosťou preukázaná len v niekoľkých prípadoch. Vo väčšine prípadov bola totiž preskúmaná iba plocha, kde stála samotná budova chrámu a jej blízke okolie. Výskumy, ktoré zahŕňali širšie okolie chrámu, a ktoré by objasnili aj ohradenie okrsku, sú veľmi ojedinelé. Ešte zriedkavejšie sú prípady, keď bola preskúmaná aj ďalšia vnútorná zástavba v okrsku.¹⁶²

2.1 Umiestnenie chrámu v okrsku

V kontinentálnej Európe boli rímsko-keltské chrámy najdôležitejším objektom v chrámovom okrsku, čo bolo zjavné aj z ich prominentného umiestenia. Dlhšia os týchto chrámov zvyčajne viac-menej korešpondovala s dlhšou osou chrámového okrsku. Niekedy bol chrám umiestnený v samotnom centre okrsku, v niektorých prípadoch sa nachádzal v jeho zadnej polovici.¹⁶³

Podobne boli umiestnené aj niektoré chrámy v Británii, napríklad rímsko-keltský chrám vo Verulamii, kde stála budova chrámu v samotnom centre ohradenia (*Obr. 47*) alebo v Caerwente (*Obr. 48*), či v Harlow, kde boli chrámy umiestnené na dlhšej ose okrsku, ale vo vzdialenejšej časti od vstupu. Veľké množstvo rímsko-keltských chrámov v Británii bolo ale v ohradenom okrsku umiestnených excentricky, pričom plocha v jeho centrálnej časti nebola vôbec zastavaná. Mohlo by to znamenať, že samotný chrám mal v rámci ohradeného priestoru druhoradý význam a pozornosť bola pôvodne zameraná zrejme na nejaký totem, ktorého pozostatky sa nezachovali. Mohlo ísť napríklad o posvätný strom, háj, alebo prameň.¹⁶⁴

Príkladmi takýchto nepravidelných usporiadaní boli napríklad chrámy na okraji Colchestra a tiež v Silchetstri, chrám v insule XXVI stál v severozápadnom rohu ohradenia, chrámy v insule XXX (*Obr. 49*) zas boli sústredené v juhozápadnej časti chrámového okrsku.

---

¹⁶² WAIT 1985, 180.

¹⁶³ DERKS 1998, 202.

¹⁶⁴ WACHER 1978, 229.

V Gosbecks Farm sa rímsko-keltský chrám nachádzal v juhovýchodnom rohu okrsku. V niektorých prípadoch, napríklad vo Woodeaton bola budova chrámu nielenže umiestnená v ohradenom priestore excentricky, nebola s pravouhlým okrskom ani osovo zarovnaná.¹⁶⁵ (*Obr. 50*)

Na niektorých lokalitách bolo v jednom ohradenom okrsku umiestnených viacero chrámov. Dva rímsko-keltské chrámy sa nachádzali v okrsku v insule XXX v Silchestri, tretí sa tu mohol nachádzať pod súčasným kostolom, ktorý stojí v juhovýchodnej časti okrsku a má rovnakú orientáciu ako obe stavby z rímskej doby.¹⁶⁶ Dve rímsko-keltské svätyne stáli vedľa seba severne od fóra v Caistor-by-Norwich, v chrámovom okrsku v Springhead sa nachádzali dokonca štyri chrámové stavby, i keď len dve z nich mali typický koncentrický pôdorys.¹⁶⁷ (*Obr. 51*)

2.2 Tvar a ohraňenie okrsku

Chrátové okrsky v rímskej dobe zvyčajne obklopoval jednoduchý kamenný múr, v ranej dobe možno drevená palisáda. Palisáda obklopovala pôvodne napríklad pravidelný obdĺžnikový okrskok chrámu v Harlow z neskorého prvého storočia nášho letopočtu. Pred chrátom sa tu nachádzala stena, ktorá rozdeľovala priestor okrsku na dve časti. Kamenným múrom bola palisáda nahradená začiatkom tretieho storočia a zároveň boli pred chrátom pristavané ďalšie miestnosti, ktoré ho spojili s deliacou stenou.¹⁶⁸ (*Obr. 52*)

Pravidelného, možno štvorcového tvaru bol napríklad i okrskok chrámu vo Woodeaton. (*Obr. 50*) Ohradený bol pravdepodobne pri druhej prestavbe chrámu múrom 50 centimetrov širokým, na 60 centimetrov hrubých základoch. Podľa množstva padnutého materiálu nájdeného na mieste sa dá predpokladať, že bol postavený z kameňa do plnej výšky. Dĺžka východnej časti múru bola 45 metrov, múr ohraňujúci okrskok na západnej strane sa ale podľa všetkého nedochoval ani v základoch a tak sa dá aj úplná dĺžka severnej a južnej časti iba odhadovať. Zo severnej steny sa dochovalo 22 metrov, na juhu je dochovaný v dĺžke 35 metrov.¹⁶⁹ Brána do chrátového okrsku sa nachádzala na južnej strane. Nebola umiestnená

---

¹⁶⁵ GOODCHILD – KIRK 1954, 19.

¹⁶⁶ BOON 1974, 155.

¹⁶⁷ WACHER 1978, 232.

¹⁶⁸ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 178.

¹⁶⁹ GOODCHILD – KIRK 1954, 18.

centrálne, ale severnejšie od stredu steny. Lemovali ju pravouhlé piliere s podstavou o rozmeroch 1,2 x 1,6 metra, ktoré boli začlenené do obvodovej steny. Na vnútornej strane pilierov sa nachádzali zárezy, kde boli zrejme zasadené vertikálne stĺpy, na ktorých bola brána upevnená.¹⁷⁰

Zložitejším spôsobom bol ohraničený okrskok rímsko-keltského chrámu v Gosbecks Farm blízko Colchestra. (*Obr. 53*) Miesto bolo kultovým centrom kmeňa Trinovantiov a bolo významné už v dobe železnej. V tejto dobe tu bola pravouhlá, takmer štvorcová plocha ohraničená masívnou priekopou. Paralely k takémuto ohraničeniu sa v dobe železnej nachádzali tiež v kontinentálnej Európe. Tzv. *viereckschanzen*, ktoré sa objavujú hlavne v južnom Nemecku boli pravouhlé náboženské okrsky ohraničené priekopou a valom. Môžu sa objavovať vo forme viacnásobných ohrád, jedna v druhej a zrejme slúžili na rituálne zhromaždenia.¹⁷¹

V prvom storočí nášho letopočtu bola táto priekopa zasypaná a celý okrskok bol rozšírený a nanovo ohradený dvojitém portikom uzavretým dvojitou stenou. V severnom úseku steny okrsku sa nachádzali pravouhlé výklenky, ktoré boli pravdepodobne exedrami, podobne ako u chrámových okrskov chrámov v Colchestri.¹⁷² Priestory vnútri týchto dvojitých kolonád mohli byť skrášlené záhradami a alejami s okrasnými rastlinami, ktoré ako popisuje vo svojom diele Vitruvius mali vytvárať zdravé prostredie pri prechádzkach. (Vitruvius V, 9.5)

Východne od tohto chrámového okrsku sa nachádzali ďalšie dva veľké okrsky ohradené priekopami.¹⁷³ (*Obr. 54*)

Kolonády boli použité tiež u ohraničenia okrsku v neskoršej fáze chrámu neďaleko fóra vo Verulamii. Už v druhej polovici prvého storočia nášho letopočtu, keď bol chrám postavený, bol uzavretý impozantným múrom s plytkými opornými piliermi. Koncom tretieho storočia, keď boli k budove chrámu pristavané postranné miestnosti, boli k múru ohraničujúcemu veľký obdĺžnikový chrámový okrskok pridané portiká z vonkajšej i vnútornej strany.¹⁷⁴ (*Obr. 47*)

Pravouhlé exedry v stenách ohraničujúcich chrámový okrskok sa objavovali aj u chrámu II a chrámov IV a V v Colchestri.¹⁷⁵

Vstupy do chrámového okrsku boli preskúmané na dvadsiatich piatich lokalitách, z toho v šiestnástich prípadoch bol riešený, v určitej miere, monumentálnym spôsobom.¹⁷⁶

---

¹⁷⁰ GOODCHILD – KIRK 1954, 18.

¹⁷¹ COTTON – HULL 1958, 259.

¹⁷² CRUMMY 1980, 260; WACHER 1978, 229 - 230.

¹⁷³ WACHER 1978, 229 – 230.

¹⁷⁴ BRANIGAN 1973, 40, 116.

¹⁷⁵ CRUMMY 1980, 256.

Okrsky rímsko-keltských chrámov v Británii neboli iba štvorcového či obdĺžnikového tvaru. Vyskytovali sa aj okrsky nepravidelného tvaru, u viacerých chrámov mal chrámový okrskok podobu lichobežníka. Tento tvar zdá sa nemá paralely v architektúre doby železnej, objavuje sa ale u stavieb z rímskej doby. V Británii sa podobné pôdorysy založené na trojuholníku vyskytovali aj u rímskej villy.¹⁷⁷ Viac-menej lichobežníkového tvaru bol okrskok pravouhlého chrámu Snettisham, pričom jeho kratšia strana sa nachádzala na východnej strane. Lichobežníkového tvaru bolo i ohradenie otvorenej svätyne v Harford Farm.¹⁷⁸

Lichobežníku sa blížili aj tvary okrskov ďalších britských chrámov, napríklad chrámu vo Wood Lane End. Okrskok bol ohraničený múrom a priekopou a kratšia strana lichobežníka so vstupom do ohradenia sa nachádzala na juhovýchodnej strane.¹⁷⁹

Rozloha okrsku rímsko-keltského chrámu v Pagans Hill nie je známa. Na severnej a východnej strane bol zrejme ohraničený radami budov. Brána do ohradeného priestoru sa nachádzala medzi východnou skupinou budov oproti vstupu do budovy svätyne. Miestnosti na koncoch východnej strany okrsku boli zahnuté a vytvárali tak v podstate formu lichobežníka. (Obr. 55) Ak by sa jeho bočné strany predĺžili, stretávali by sa na východo-západnej ose chrámu. Na rovnakej osi za chrámom sa nachádzala hlboká studňa a to v rovnakej vzdialenosti od stredu chrámu ako vstup do okrsku. Pomyselný trojuholník, vytvorený predĺžením bočných stien, by mal navyše dĺžku základne rovnú vzdialenosti medzi jeho vrcholom a studňou.¹⁸⁰ (Obr. 56)

Formu podobnú lichobežníku mal aj okrskok chrámu II pri Colchestri. (Obr. 57) Ohradená tu bola rozľahlá plocha. Jej rozloha bola asi 12000 metrov štvorcových. Celková dĺžka múru, ktorý ju obklopoval bola cca 460 metrov. Múr bol 62 centimetrov hrubý a na svoju šírku pravdepodobne pomerne vysoký, keďže z jeho vnútornej i vonkajšej strany boli striedavo rozmiestnené oporné piliere. Nie je známe, na ktorom mieste sa nachádzal vstup do okrsku.¹⁸¹

V prípade chrámov, ktoré sa nachádzali vnútri miest, mohol byť lichobežníkový tvar chrámového okrsku výsledkom rozvrhnutia okolitých ulíc. Trojuholníkového chrámu vo Verulamii vyplňal priestor medzi dvoma ulicami stretávajúcimi sa v ostrom uhle. (Obr. 58) Nádvorie chrámu bolo obklopené stĺpovou halou a masívne piliere lemovali aj vstup do okrsku. Chrámový okrskok zhruba lichobežníkového tvaru sa rozprestieral aj na celej ploche

---

¹⁷⁶ POULTON 2007, 133.

¹⁷⁷ RODWELL 1980, 224.

¹⁷⁸ PETERSON 2013, 46.

¹⁷⁹ NEAL 1984, 207.

¹⁸⁰ RODWELL 1980, 224.

¹⁸¹ CRUMMY 1980, 252.

insuly XXX v Silchestri.¹⁸² Lichobežníkový tvar sa objavuje aj v Galii, u chrámu v Ribemont-sur-Ancre.¹⁸³ (Obr. 59)

Okrskok v tvare nepravidelného polygónu mal rímsko-keltský chrám vo Farley Heath.¹⁸⁴

V prípade, že stál chrám na mieste hradiska z doby železnej mohol byť chrámový okrsok vymedzený pôvodným opevnením. Valom, ktorý pôvodne slúžil k opevneniu hradiska bol ohraničený neskorší chrámový okrsok v Chanctonbury Ring. (Obr. 60) V rímskej dobe bol tento val ešte spevnený pristavaním vápencového múru k jeho vnútornej strane.¹⁸⁵

Rozsiahly chrámový komplex v Lydney Park s príslušnými budovami vyplňal polovicu plochy, na ktorej ležalo staršie keltské opevnenie. (Obr. 61) Hradba chrámového okrsku so vstupom nadväzovala na líniu pôvodného opevnenia a jeho bránu. V prípade chrámu v Maiden Castle bola v rovnakom čase, ako bol postavený chrám prebudovaná a opravená aj brána opevnenia hradiska na východnej strane, odkiaľ sa k chrámu prichádzalo.¹⁸⁶ (Obr. 62)

Priestor, kde stál chrám VI v Colchestri bol obklopený staršou priekopou polygonálneho tvaru so vstupom na východnej strane, doplnenou pôvodne možno palisádou. V neskoršej dobe, keď bol vybudovaný rímsko-keltský chrám, bol tento priestor rozšírený a uzavretý kamenným múrom, staršia priekopa však ostala zrejme zachovaná a aj vstup do nového okrsku sa nachádzal na mieste toho pôvodného.¹⁸⁷ (Obr. 63)

V Nettletone sa chrámový komplex nachádzal v údolí medzi vápencovými skaliskami. Pri budovaní hradby chrámového okrsku boli na niektorých úsekoch tieto skaly zrezané a proti skalnej stene bol postavený kamenný múr s rustikálnym obložením, rovnakým ako to, ktoré zdobilo oktagonálne chrámové pódium. Týmto spôsobom bol ohradený okrsok na severnej strane v dĺžke asi 146 metrov, na južnej strane cca 234 metrov a tiež v na západe, tam je ale dĺžka múru neistá. Zvyšné časti ohraničenia chrámového okrsku tvorili voľne stojace kamenné steny.¹⁸⁸

2.3 Budovy spojené s chrámom

---

¹⁸² DE LA BÉDOYÈRE 1993, 106; SORELL 1976, 41.

¹⁸³ PETERSON 2013, 46.

¹⁸⁴ POULTON 2007, 133.

¹⁸⁵ BEDWIN 1980, 189.

¹⁸⁶ WOODWARD 1986, 23.

¹⁸⁷ CRUMMY 1980, 258.

¹⁸⁸ WEDLAKE 1982, 99 - 100.

Rôzne budovy sa nachádzali v blízkosti väčšej časti rímsko-keltských chrámov. Akú mali funkciu sa z dôvodu nedostatku nálezov dá určiť väčšinou iba na základe pôdorysu alebo umiestnenia v okrsku.¹⁸⁹

Zastavaný bol priestor okolo chrámu v Nettletone (*Obr. 64*), niekoľko miestností tu bolo pristavaných priamo k obvodovej stene okrsku. Viacero budov obklopovalo aj rímsko-keltský chrám vo West Hill v Uley. (*Obr. 65*) Preskúmané tu boli iba budovy v najbližšom okolí chrámu. Každá z nich mala niekoľko stavebných fáz. Kamenné budovy zastrešené škridlicami z červeného pieskovca mali masívne základy, v niektorých prípadoch silnejšie než základy samotného chrámu, a je možné, že mali poschodie. V neskorom štvrtom storočí boli vybudované ďalšie budovy s trámovou konštrukciou stien a niektoré staršie stavby boli opravované.¹⁹⁰

Pravdepodobne sýpkou alebo skladiskom bola pravouhlá kamenná budova v okrsku chrámu vo Wood Lane End. Rozmery stavby boli 10 x 13 metrov. Na juhovýchode a zrejme rovnako aj na severozápade boli steny podopreté tromi opornými piliermi.¹⁹¹

V Bourton Grounds sa blízko chrámu nachádzala pozdĺžna budova s dvomi radmi kolových jám rozdeľujúcimi priestor na jednu hlavnú a dve bočné lode. Stopy po používaní budovy sa našli iba v jej južnej časti a nálezy boli podľa všetkého súčasné s rímsko-keltským chrámom.¹⁹²

V okrskoch veľkých svätýň mimo miest sa nachádzali budovy slúžiace ako hostince, ktoré poskytovali ubytovanie pre návštevníkov chrámu. Ako hostinec slúžila podľa všetkého veľká budova s centrálnym dvorom severozápadne od chrámu Nodensa v Lydney Park. Budova bola pravidelného pôdorysu s radami malých miestností usporiadaných v dvojiciach pozdĺž troch strán ústredného dvora. V prednej časti, na juhovýchodnej strane budovy sa nachádzala dlhá hala s mohutnými piliermi ktoré niesli strechu. Hala bola prístupná z centrálného dvora klenutým priechodom a pravdepodobne slúžila ako jedáleň. Oproti nej v zadnej časti hostinca bola umiestnená väčšia ústredná miestnosť.¹⁹³ (*Obr. 66*) Podobný účel mala zrejme aj podobná stavba v okrsku chrámu vo West Hill. Táto mohutná stavba mala pravdepodobne aj poschodie. Rovnako ako v Lydney, aj tu pozostávala budova hostinca zo zadnej časti s veľkou

---

¹⁸⁹ WAIT 1985, 181; WOODWARD 1986, 49.

¹⁹⁰ WEDLAKE 1982, 99 - 100; WOODWARD 1986, 47.

¹⁹¹ NEAL 1983, 78.

¹⁹² GREEN 1965, 361.

¹⁹³ WEBSTER 1986, 113; WOODWARD 1986, 48.

ústrednou miestnosťou a dvoch krídel vybiehajúcich od nej smerom na juh s radmi izieb otvorenými do centrálneho dvora.¹⁹⁴

Hostinec pre pútnikov, dlho považovaný za villu, sa nachádzal aj pri chráme v Chedworth, zasvätenému božstvu Lenus - Mars.¹⁹⁵

Hojne navštevovaný musel byť aj chrám Apollóna v Nettletone. Budova, slúžiaca k ubytovaniu hostí, ktorá tu bola vybudovaná okolo roku 140 nášho letopočtu bola krátko po roku 250 nahradená väčšou stavbou s vnútorným dvorom. Zrejme z dôvodu narastajúceho počtu návštevníkov svätyne boli k nej ešte pristavené ďalšie miestnosti a stajne. Od hostinca k chrámu viedla dláždená cesta, ktorú zdá sa lemovali kolonády. Menšia ubytovňa sa nachádzala aj pri chráme v Pagans Hill.¹⁹⁶

V prípade viacerých budov, ktoré stáli v blízkosti chrámov sa usudzuje, že išlo o obchody, kde si pútnici mohli okrem iného zaobstarať votívne dary. V Lydney Park sa nachádzala budova s radou minimálne jedenástich miestností zskupených do trojíc, ktoré mohli slúžiť ako obchody, mohlo ale ísť aj o špecializované zariadenie, ktoré slúžilo k časti ozdravného rituálu. Budova mala niekoľko stavebných fáz a miestností v nej boli zdobené mozaikami. Ako obchody bývajú interpretované aj jednoduché alebo dvojizbové miestnosti v rade pri chráme vo Wycomb a rovnako mohli tomuto účelu slúžiť aj rady veľkých miestností v Pagans Hill, v ktorých prednej časti sa nachádzala dlhá chodba alebo portikus. v Pagans Hill.¹⁹⁷

V okrsku chrámu v Nettletone slúžila ako obchod pre pútnikov minimálne jedna budova. Stavba mala silné základy a mohla mať poschodie. Vybudovaná bola po roku 230 a v neskoršej fáze k nej bola pristavaná apsida.¹⁹⁸

Súčasťou chrámových okrskov pri liečivých prameňoch boli aj kúpele. Z britských príkladov je asi najznámejší rozsiahly komplex kúpeľov, ktorý sa nachádzal v Bath, neďaleko klasickeho chrámu zasväteného Sulis - Minerve a veľké kúpele boli spojené aj s chrámom v Lydney Park. Takéto kúpele slúžili tiež na očistu potrebnú pred účasťou na niektorých rituáloch. Kúpele boli pravdepodobne aj súčasťou chrámového komplexu v Nettletone, ktorý bol tiež spojený s liečivým kultom a bol situovaný blízko prameňa. Pozostatky po takejto stavbe tu ale neboli objavené.¹⁹⁹

---

¹⁹⁴ WOODWARD 1986, 47.

¹⁹⁵ WEBSTER 1986, 114.

¹⁹⁶ WEDLAKE 1982, 103.

¹⁹⁷ WOODWARD 1986, 49.

¹⁹⁸ WEDLAKE 1982, 31.

¹⁹⁹ WEBSTER 1986, 113.

Budova kúpeľov sa nachádzala aj v blízkosti chrámu vo Wood Lane End, blízko vstupu do chrámového okrsku. V porovnaní s inými kúpeľmi boli tieto veľmi malé, zaberali plochu len 7 metrov štvorcových. Kúpele mali zhruba štvorcový pôdorys a pozostávali len z troch miestností- caldaria, tepidaria a frigidaria. Všetky tri miestnosti mali apsidálne ukončenia, v ktorých sa nachádzali bazény. Budova kúpeľov podľa všetkého nebola postavená súčasne s ostatnými stavbami v okrsku. vybudovaná bola možno v neskorom prvom storočí a koncom druhého storočia sa už nepoužívala.²⁰⁰

V okrskoch chrámov, ktorých súčasťou boli liečivé pramene sa mohli vyskytovať aj rôzne špecializované budovy, napríklad miestnosti, kde sa pútnici ukladali k posvätnému spánku, ktorý bol súčasťou ozdravného procesu. Dlhá budova severozápadne od chrámu v Lydney bola identifikovaná ako abaton, na základe podobnosti s podobnou budovou pri Asklepiovom chráme v Epidaure. K tomuto účelu mohli slúžiť aj štyri menšie ohradené miestnosti umiestnené po obvode samotnej chrámovej ochodze.²⁰¹

V mnohých prípadoch sa v chrámovom okrsku nachádzali budovy, ktoré slúžili pravdepodobne domy pre kňazov, či správcov chrámu. V Silchesteri v insule VII to bola malá kamenná stavba, ktorá sa nachádzala v západnej časti veľkého chrámového okrsku a príbytok pre kňaza sa nachádzal aj v menšom pravouhlom okrsku chrámu v Caerwente.²⁰²

V Nettletone boli ako domy kňaza, či správcu interpretované dve budovy. Prvá z nich, vybudovaná súčasne s pôvodnou kruhovou chrámovou stavbou, bola preskúmaná iba čiastočne, a to v jej severozápadnom rohu.²⁰³ Okolo roku 250 po požiari, pri ktorom bol zničený aj chrám, bola budova nahradená novou kamennou stavbou východne od oktagonálneho chrámu. Vstup do domu sa nachádzal v juhovýchodnom rohu stavby a pravdepodobne bol klenutý. Vstupovalo sa do samostatnej miestnosti, z ktorej sa prechádzalo do zvyšnej časti budovy. Miestnosť bola dláždená znova použitými vápencovými blokmi zo starších stavieb.²⁰⁴

Ďalšie stavby v chrámových okrskoch boli pravdepodobne budovami, kde sa uskutočňovali rôzne zhromaždenia pútnikov alebo kňazských kolégií. Na tento účel slúžila

---

²⁰⁰ NEAL 1984, 204 - 205.

²⁰¹ WEBSTER 1986, 113.

²⁰² BOON 1974, 157; WACHER 1978, 229.

²⁰³ WEDLAKE 1982, 16.

²⁰⁴ WEDLAKE 1982, 28.

zrejme obdĺžniková miestnosť v južnej časti okrsku chrámu VI v Colchestri. Široký vstup do miestnosti sa nachádzal na juhu v jednej z jej dlhších strán.²⁰⁵ (Obr. 63)

Veľká pravouhlá budova so vstupom na severozápadnej strane, pravdepodobne určená tiež pre takéto zhromaždenia, sa nachádzala aj v tesnej blízkosti chrámu v insule VII v Silchestri. Zvyšok priestranstva bol nezastavaný, mohol sa tu nachádzať posvätný háj alebo lesík.²⁰⁶

Obdĺžniková hala stála aj tesne vedľa chrámu v Nettletone. Vybudovaná bola okolo roku 230 a asi o dvadsať rokov na to bol jej vnútorný priestor rozdelený na vstupnú miestnosť na západnej strane, skrz ktorú sa prechádzalo do zvyšných dvoch tretín haly. Podobné miestnosti sa nachádzali aj pri rímsko-keltských chrámoch v Lydney Park alebo v Pagans Hil. Na oboch lokalitách boli vybudované súčasne s budovou chrámu.²⁰⁷

V severozápadnom rohu chrámového okrsku v insule XXX v Silchestri stála pravouhlá miestnosť ukončená na západnej strane apsidou. V jej južnej stene sa pravdepodobne nachádzala exedra, podobne ako pozdĺž južnej steny chrámového okrsku v Caerwente. Stavba bola interpretovaná ako schola alebo zhromaždište pre kňazské kolégium.²⁰⁸

Rovnaký účel je pripisovaný aj budove s bazilikálnym pôdorysom v okrsku rímsko-keltského chrámu vo Wood Lane End. Budova pozostávala z hlavnej lode s plochou 5 metrov štvorcových s apsidou 3,7 metra širokou na juhozápadnom konci. Po oboch stranách lemovali centrálny priestor 2,4 metra široké miestnosti, severozápadná rovnakej dĺžky ako hlavná loď juhovýchodná dlhšia a presahujúca o 3 metre aj apsidu. Na severnej strane budovy sa nachádzala miestnosť s hypocaustom a v jednej z bočných miestností bolo ohnisko. Podlaha miestností sa nezachovala, ale našli sa tu červené tessery a podlahová dlažďica so vzorom rybacej kosti, časť budovy mala teda možno podlahy v opus spicatum. Niekedy býva budova interpretovaná aj ako obydlie správcu, či kňaza.²⁰⁹

Viacero rímsko-keltských chrámov stálo v okrsku spolu s jednoduchými svätyňami bez ochodze. Okrem nich mohli byť v blízkosti chrámu aj menšie kultové stavby. Náboženský charakter mala budova VI vo Wood Lane End. Bola to štvorcová stavba s plochou cca 6 metrov štvorcových, na rohoch ktorej sa nachádzali zrejme veľké pravouhlé oporné piliere široké 1,45 metra. Mohutné podpery by mohli znamenať, že išlo o vysokú vežovitú stavbu, mohli ale tiež tvoriť základy pre slepé arkády. Paralelne s juhovýchodnou stenou vnútri boli

---

²⁰⁵ CRUMMY 1980, 258.

²⁰⁶ BOON 1974, 157.

²⁰⁷ WEDLAKE 1982, 101 - 102.

²⁰⁸ BOON 1974, 155.

²⁰⁹ NEAL 1983, 79, 83.

objavené tri kolové jamy, stopy po ochodzi sa nenašli. Sériá kolových jám sa nachádzala aj z vonkajšej strany severovýchodnej steny. Budova stála v osovom usporiadaní s chrámovým okrskom. Pravdepodobne išlo o svätyňu, vnútri ktorej bol umiestnený oltár alebo socha božstva, prípadne to mohlo byť mauzóleum.²¹⁰ (*Obr. 67*)

V okrsku pred vstupom do chrámu na rovnakej ose býval tiež umiestnený veľký oltár na obete a okolo často aj ďalšie menšie oltáre slúžiace pre veriacich. Okrem oltárov sa v blízkosti svätyne nachádzali aj sochy, či voľne stojace stĺpy ako napríklad veľký stĺp s korintskou hlavicou, ktorý bol umiestnený na podstavci v chrámovom okrsku v Springhead.²¹¹

Chrám v Galii boli často spojené s divadlami alebo amfiteátromi, kde sa zrejme uskutočňovali náboženské zhromaždenia alebo rituálne divadelné predstavenia. V Británii sú ale divadlá pri chrámov zriedkavé.²¹² Veľké divadlo sa nachádzalo južne od okrsku chrámu v Gosbecks Farm pri Colchestri. (*Obr. 53*) Tu mohlo divadlo fungovať aj ako miesto, kde sa konali kmeňové stretnutia. S amfiteátrom bol spojený aj chrám vo Frilforde (*Obr. 68*) a divadlo na jednej ose s chrámom sa nachádzalo aj pri chrámovom okrsku vo Verulamii. Pri chráme v Harlow zas boli objavené divadelné masky.²¹³

Malé divadlo bolo zrejme umiestnené aj pri svätyňi v Nettletone a to na západnom svahu pri komplexe, kde boli objavené určité dôkazy o takejto stavbe.²¹⁴ Fragmenty muriva, ktoré pravdepodobne pochádzali z budovy divadla sa našli aj neďaleko chrámového okrsku vo Wycomb.²¹⁵

---

²¹⁰ NEAL 1984, 202.

²¹¹ BLAGG 1979, 227; HENIG 1984, 38.

²¹² HINGLEY 1982, 305.

²¹³ BLAGG 1991, 9; HENIG 1984, 39.

²¹⁴ WEDLAKE 1982, 104.

²¹⁵ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 111.

3 Pôvod rímsko-keltského chrámu

3.1 Vývoj chrámového typu

Predlohou pre rímsko-keltský typ chrámu bol pravdepodobne miestny prehistorický dom s kruhovým pôdorysom, ktorého strecha bola v centrálnej časti podopieraná okruhom drevených kolov. Tie tak rozdeľovali vnútorný priestor domu na akúsi ústrednú miestnosť obklopenú koridorom.²¹⁶ Podobne kultové stavby v Stredomorí boli pravdepodobne tiež odvodené z tamojších obydlí.²¹⁷

Podoba kruhového keltského obydlia s pôdorysom chrámu viedla k predstave chrámu ako obydlia božstva v podobe kultovej sochy umiestnenej v chrámovej celle.²¹⁸

Najzrejmější sa zdá byť táto podobnosť s pôdorysom pôvodných kruhových obydlí u chrámových stavieb z druhého storočia v Bozeat (*Obr. 44*) a Hockwold, s kruhovým vonkajším pôdorysom, vnútri ktorých sa v centrálnej časti nachádzala štvorcová kolová konštrukcia.²¹⁹

S.J. de Laet sa zas domnieval, že typický pôdorys rímsko-keltských chrámov nebol odvodený od obydlia, ale od hrobiek. Svoju teóriu zakladal na urnových pohrebiskách vo Flanders s pohrebmi na kruhovej ploche.²²⁰ Ďalším vzorom pre rímsko-keltské chrámy mohli byť podľa neho *viereckschanzen*, pravouhlé kultové areály ohradené priekopou a valom z neskorého laténskeho obdobia. V Británii sa nachádzajú vo východnom Yorkshire a podobný ohradený priestor sa zrejme nachádzal aj na mieste chrámového okrsku v Gosbecks.²²¹

Existovala teória, že typ chrámu s koncentrickou ochodzou sa vyvinul už pred príchodom Rimanov, a to na základe rímsko-keltského chrámu v Heathrow (*Obr. 69*), ktorý bol datovaný do obdobia neskorej doby železnej. Budova chrámu bola podľa všetkého datovaná chybné a postavená bola až v rímskej dobe. Pravouhlý pôdorys u keltských chrámových stavieb sa vyvinul v západnej Európe pravdepodobne už v štvrtom storočí pred našim letopočtom a

---

²¹⁶ HENIG 1984, 37 – 38.

²¹⁷ HENIG 1984, 38.

²¹⁸ WEBSTER 1986, 109.

²¹⁹ DRURY 1980, 70.

²²⁰ WEBSTER 1986, 109.

²²¹ COTTON – HULL 1958, 259; WEBSTER 1986, 109.

v Británii sa v dobe železnej nachádzalo niekoľko pravouhlých chrámov, žiaden z nich ale nemal cellu obklopenú ochodzou.²²²

Prvé rímsko-keltské chrámy s cellou obklopenou ochodzou sa začali objavovať v prvom storočí nášho letopočtu, v južnejších oblastiach v kontinentálnej Európe za vlády Claudia, v Británii až za Flaviovcov.²²³

Pravouhlé svätyne sa v rímskej dobe rýchlo rozšírili. Stavané boli už z kameňa a niekedy nahrádzali staršie chrámy. Že bola chrámová ochodza až novinkou rímskej doby potvrdzujú aj prípady chrámov, ako napríklad Woodeaton, kde bol jednoduchý chrám v neskoršej fáze prestavaný do novej podoby s ochodzou, alebo ako Nettleton kde bola ochodza pristavaná v neskoršej dobe k jednoduchej už skôr stojacej celle.²²⁴

Zdá sa, že vysoké vežovité chrámové celly, ako napríklad kruhová v Hayling Island boli z určitého dôvodu žiadané už v dobe železnej, k ich stavbe ale nestačili domáce stavebné techniky, dôkladne sa dali realizovať až tými rímskymi. Z toho dôvodu boli možno mnohé svätyne už v ranej dobe prestavované do kameňa.²²⁵

Je možné, že ochodza rímsko-keltských chrámov vznikla na základe miestnych náboženských zvykov, ktoré zahŕňali usporadúvanie procesií okolo uložených votívnych predmetov.²²⁶

Polygonálne pôdorysy chrámov sa podľa všetkého vyvinuli z kruhových foriem, zrejme už v dobe železnej. Tento pôdorys vznikol prepájaním drevených trávov po obvodu stavby rovnými priečkami. Stavba, aká mohla byť prototypom pre polygonálne chrámy sa našla v Českej republike v keltskom oppide Třisov.²²⁷

3.2 Chrámy v dobe železnej

Pôvodné keltské chrámy pozostávali väčšinou z jednoduchej chrámovej celly bez ochodze. Tento typ chrámu potom pokračoval do rímskej doby ako jednoduchý rímsko-keltský chrám a existoval súčasne s novými rímsko-keltskými stavbami s koncentrickým pôdorysom.²²⁸

---

²²² HENIG 1984, 38; PETERSON 2013, 50.

²²³ DERKS 1998, 177.

²²⁴ DERKS 1998, 183; GOODCHILD – KIRK 1954, 23; Wedlake 1982, 19.

²²⁵ KING – SOFFE 1991, 113.

²²⁶ BLAGG 1991, 8.

²²⁷ WICKENDEN 1992, 136.

²²⁸ DERKS 1998, 183.

Chrámky v tejto dobe boli stavané z netrvanlivých materiálov. Steny stavieb mali kolovú konštrukciu, vyplnenú prútím a mazanicou. Základy z nasucho kladeného kameňa boli objavené iba u jednej chrámovej stavby, v Maiden Castle.²²⁹

Archeologické dôkazy o pred-rímskych svätyniach v Británii sú chabé a pochádzajú prevažne z výskumov po roku 1965. Rozoznať takúto svätýňu od obytných stavieb nie je jednoduché. Chrátová stavba by ale nemala obsahovať nálezy typické pre obydlia a mala by sa od obytnej architektúry odlišovať buď dizajnom alebo konštrukčnými metódami. K odlíšeniu chrámu od obydlia tiež pomáha výzdoba a prítomnosť rôznych votívnych predmetov.²³⁰

V Británii sa nachádza iba 17 lokalít, na ktorých je jasne preukázaná prítomnosť svätýň z doby železnej.²³¹ Väčšina z nich bola objavená na miestach s väčšou koncentráciou obyvateľstva, ako boli sídliská, či hradiská. Tieto chrámky bezpochyby slúžili nielen obyvateľom sídliska, ale tiež aj ľuďom z okolitej krajiny.²³² Impozantnejšie stavby, zvyčajne pravouhlého pôdorysu, sa nachádzali vo veľkých hradiskách, napríklad skupiny svätýň v Danebury a South Cadbury, Lancing, Maiden Castle, či Uley Bury. Umiestnené tu boli centrálné a boli obklopené hustou zástavbou.

Množstvo takýchto chrámov sa mohlo nachádzať aj mimo sídlisk, spojených zrejme s prírodnými prvkami ako rieky, posvätné háje, či pramene. Identifikácia takýchto chrámov je ale zložitejšia. Častá je kontinuita medzi dobou železnou a rímskou. Na miestach, kde pretrvalo osídlenie okolo svätyně do rímskej doby, bola keltská stavba nahradená chrámom aj v rímskej dobe.²³³

Chrámky s pravouhlým pôdorysom je možné v dobe železnej rozdeliť na tri typy. Tým prvým boli chrámky pozostávajúce z jednoduchej obdĺžnikovej alebo takmer štvorcovej celly, takéto chrámky sa nachádzali napríklad v hradiskách v Danebury a v South Cadbury a tiež v Lancin Ring a v Muntham Court.²³⁴

Druhým typom boli chrámky, u ktorých sa vo vstupe do chrámovej celly nachádzala predsieň. Takýto typ svätyně bol objavený napríklad v South Cadbury.²³⁵

Tretí typ keltského pravouhlého chrámu mal vnútorný priestor obdĺžnikovej celly rozdelený priečkou na dve miestnosti. Vstup do týchto chrámov sa zvyčajne nachádzal na

---

²²⁹ WAIT 1985, 172.

²³⁰ WAIT 1985, 156.

²³¹ WOODWARD 1986, 17 – 18.

²³² WAIT 1985, 190.

²³³ WAIT 1985, 173.

²³⁴ WAIT, 157 – 166; DRURY 1980, 59.

²³⁵ DRURY 1980, 59.

jednej z dlhších strán budovy. Chrám, s rozmermi asi 3 x 6 metrov pozostávajúci z dvoch miestností, sa našiel v Maiden Castle. Pochádzal zrejme zo štvrtého storočia pred našim letopočtom a umiestnený bol priamo pri hlavnej ulici vedúcej od východnej brány hradiska.²³⁶

Pravouhlé chrámy ,zdá sa, v počte značne prevažovali nad svätyňami s kruhovým pôdorysom. Mnohé z kruhových chrámových stavieb ale zrejme neboli rozpoznané od kruhových obydlí toho obdobia. Za svätyne tak väčšinou boli pokladané len budovy, na mieste ktorých bol postavený chrám aj v rímskej dobe, alebo ktoré boli v rímskej dobe rekonštruované, ako napríklad kruhová svätyňa v Maiden Castle.²³⁷

Malá kruhová stavba sa nachádzala pod neskorším rímskym chrámom vo Frilforde. Budova mala v priemere 8,5 metra a na juhovýchode 2 metre široký vstup, po stenách ktorého sa nachádzali veľké kolové jamy. Interpretácia tejto stavby ako chrámu je ale neistá, tiež mohlo ísť o kruhové obydlie.²³⁸

Nepochybne chrámovou stavbou bola ale kruhová budova v Hayling Island (*Obr. 45*) zo začiatku prvého storočia pred našim letopočtom, ktorú obklopoval okrsok zhruba štvorcového tvaru. Cella mala priemer cca 11 metrov a vstup na východnej strane. V jej strede sa nachádzala jama vyplnená keramikou, kosťami a mincami. Takéto centrálné jamy boli objavené u viacerých chrámov z doby železnej, napr. Gournay-sur-Arnoude vo Francúzsku.²³⁹

Vzhľad chrámu v dobe železnej sa odhaduje na základe rímskej stavby, ktorá ho nahradila. Je ale nepravdepodobné, že by staršie základy mohli niesť vysokú a masívnu vežovitú cellu, zrejme teda šlo o nižšiu štruktúru s trámovou konštrukciou vyplnenou mazanicou, podobnú okrúhlym obytným domom.²⁴⁰

Východne od vchodu do chrámu sa nachádzala lichobežníková ohrada, ktorá bola podľa všetkého vytvorená z pravouhlých kolov a vertikálnych dosák. Ohrada mala zrejme oddeľovať vstup do chrámu od zvyšku nádvorja. Okrsok chrámu bol ohradený plotom s plytkou priekopou, ktorá možno slúžila na odvod vody. Priekopa bola na viacerých miestach prerušená, najvýraznejšie na východnej strane, kde bol vstup do svätyne.²⁴¹ (*Obr. 70*)

Na dvore chrámu bolo objavené veľké množstvo rôznych nálezov, medzi nimi predmety, ktoré boli súčasťou výzbroje alebo vojnových vozov, často úmyselne poškodených alebo zničených. Našlo sa tu tiež asi 170 keltských mincí, z ktorých niektoré pochádzali z kontinentálnej Európy. Na južnej strane vstupu sa nachádzala jama s rozmermi 1,5 x 1,2

---

²³⁶ DRURY 1980, 59.

²³⁷ CUNLIFFE 1974, 295; WAIT 1985, 171.

²³⁸ DRURY 1980, 65.

²³⁹ KING – SOFFE 1991, 111.

²⁴⁰ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 294.

²⁴¹ KING – SOFFE 1991, 111 – 112.

metra, v ktorej bol pôvodne možno umiestnený pieskovcový balvan. Veľké kamene boli v keltskom náboženstve posvätné. Menší menhir sa napríklad nachádzal v cele rímsko-keltského chrámu v Triguèbres vo Francúzsku.²⁴²

---

²⁴² KING – SOFFE 1991, 111 – 112.

4 Rozšírenie chrámov v Británii

Zatiaľ čo chrámy klasického typu boli koncentrované hlavne v mestách, rímsko-keltské chrámy v Británii, boli rozšírené hlavne v krajine, mimo miest.²⁴³ Vo väčšine prípadov sa nachádzali na geograficky významných lokalitách, ako boli vrcholky kopcov. Na kopci, mimo cesty bol umiestený napríklad chrám v Lydney Park.²⁴⁴

Mnoho rímsko-keltských chrámov sa nachádzalo v blízkosti hlavných ciest. Viacero svätýň, napríklad Nettleton ležalo pri Fosse Way²⁴⁵, pri križovatke menších ciest stáli napríklad Pagans Hill, či Frilford. Pri hlavnej ceste sa nachádzal aj chrám vo Wood Lane End.²⁴⁶

V mnohých prípadoch stoja rímsko-keltské chrámy v skupinách, často spolu s jednoduchými svätýňami. Chrámy stojace v pároch, napríklad v Caistor-by-Norwich alebo v Springhead by mohli byť paralelou k dvojitém svätyniam obvyklým v kontinentálnej Európe.²⁴⁷

4.1 Chrámy na území jednotlivých kmeňov

Rímsko-keltské chrámy slúžili aj ako kultové centrá jednotlivých kmeňov, pagi, alebo iných spoločenských jednotiek. Takýmito kultovými strediskami celých kmeňov boli podľa všetkého väčšie svätyně, ako rímsko-keltský chrám v centre Verulamia vo vlastnom okrsku s priľahlým divadlom, kruhový chrám v Hayling Island alebo chrám v Gosbecks Farm pri Colchestri. Takéto veľké stavby vyžadovali rozsiahlejšiu údržbu a museli byť financované komunitou, alebo od bohatých jednotlivcov.²⁴⁸

Rozmiestnenie rímsko-keltských chrámov v Británii odpovedá spočiatku oblasti, ktorá bola podľa Caesara kolonizovaná keltským kmeňom Belgov, ktorí sa sem presunuli v druhej štvrtine 1. storočia pred našim letopočtom pravdepodobne z oblasti dnešného severného

---

²⁴³ DERKS 1998, 168.

²⁴⁴ HENIG 1984, 159; WOODWARD 1986, 17.

²⁴⁵ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 113 - 114.

²⁴⁶ NEAL 1984, 208.

²⁴⁷ GREEN 1976, 38

²⁴⁸ JONES 1991, 118.

Francúzska.²⁴⁹ Na území týchto belgských kmeňov- Atrebatov, Belgov, Catuvellauniov, Trinovantiov, Cantiaciov a Regnensanov, sa nachádzali všetky rímsko-keltské chrámy postavené v prvom storočí a tiež väčšina chrámov z druhého storočia nášho letopočtu. Po polovici druhého storočia boli postavené takéto chrámy aj v Chedworthe a Hockwolde, na území kmeňov Dobunniov a Iceniov. Neskôr sa typ rozšíril u Durotrigov, Cornoviov a Silurov.²⁵⁰ Na území Silurov, kde romanizácia dorazila pomerne neskoro, boli sústredené prevažne v mestách.²⁵¹

Zdá sa, že u jednotlivých kmeňov sa vyskytovali rôzne preferencie čo sa týka typu chrámu. Napríklad jednoduché kruhové alebo polygonálne svätyne bez ochodze sa vyskytovali prevažne na území kmeňa Coritaniiov, kde ich bolo asi dvanásť, napríklad v Brigstocku a v Collywestone, kmeň Cantiaciov zas zrejme uprednostňoval jednoduché pravouhlé chrámy, ktorých sa na jeho území nachádzalo päť.²⁵² (*Obr. 71*)

Väčšina kmeňov mala aspoň po jednom chráme. Rímsko-keltské chrámy ale zdá sa chýbali v juhozápadnej časti Británie a relatívne zriedkavé boli aj v juhovýchodnej oblasti a v Norfolku. Podobne tomu bolo aj v dobe železnej. Je možné, že sa tu objavovali nejaké odlišnosti v náboženstve a svätyne na týchto územiach mali inú formu.²⁵³

Podobne ako v Galii, aj v Británii sa rímsko-keltské chrámy často nachádzali na hraniciach území jednotlivých kmeňov. Takto umiestnených bolo jedenásť svätýň.²⁵⁴ (*Obr. 72*)

Na rozhraní území Coritaniiov a Catuvellauniov ležali chrámy v Brigstock a kruhová svätyňa v Bozeat. Medzi územím kmeňov Dobunniov a Durotrigov sa nachádzal rímsko-keltský chrám v Cold Kitchen Hill. Medzi územím Atrebatov a Cantiacov zas ležal Farley Heath s rímsko-keltskou svätyňou štvorcového pôdorysu. Trinovati a Catuvellauni mali medzi sebou Harlow, Atrebatu a Cantiaci Lancing Down, Muntham Court a Slonk Hill, Chrám vo Frilforde s prilahlým amfiteátrom bol situovaný na rozhraní území Atrebatov a Dobunniov. Zhruba na hraniciach Coritaniiov a Inceniov stál Thistleton a medzi územiami Dobunniov a Catuvellauniov Woodeaton.²⁵⁵

Na všetkých týchto lokalitách sa s najväčšou pravdepodobnosťou nachádzali svätyne aj v dobe železnej. Mohli slúžiť ako miesta, kde sa konali spoločenské stretnutia, kmeňové porady alebo urovnávali vzájomné spory medzi kmeňmi. Chrámy na hraniciach boli tiež

---

²⁴⁹ DERKS 1998, 178.

²⁵⁰ GREEN 1976, 40.

²⁵¹ GREEN 1976, 78.

²⁵² GREEN 1976, 73; RODWELL 1980, 218.

²⁵³ WAIT 1985, 189.

²⁵⁴ WAIT 1985, 183; GREEN 1976, 39.

²⁵⁵ WAIT 1985, 183 - 184.

centrami obchodu. Dôkazy o rozsiahlom obchodovaní sa našli napríklad u chrámu vo Woodeaton.²⁵⁶

Chrám mal dve stavebné fázy. Prvý chrám bol vybudovaný niekedy v Neronovej alebo rane Flaviovskej dobe. Pozostával z jednoduchej pravouhlej celly o rozmeroch 5 x 5,8 metra s dlhšou osou v smere od východu na západ. Steny mali zrejme trámovú konštrukciu na nízkych kamenných múroch. Boli ale omietnuté a strecha zastrešená škridlicami. Nedá sa s istotou povedať, či v tejto prvej fáze cella mala alebo nemala vonkajšiu ochodzu. V strede celly sa nachádzalo ohnisko v troch vrstvách nad sebou, prvé patrilo ešte zrejme k svätyni z doby železnej. Je možné, že prestavba chrámu bola vynútená práve požiarom v cele. Nový, veľkolepejší kamenný chrám s koncentrickou ochodzou bol vybudovaný niekedy v polovici druhého storočia.²⁵⁷

Z vonkajšej strany západnej steny chrámu sa nachádzali zvyšky dláždenej plochy siahajúcej do vzdialenosti asi 3 metre od chrámu. Je pravdepodobné, že toto dláždenie bolo pôvodne aj okolo zvyšných troch strán ochodze. Takéto dláždené plochy okolo rímsko-keltských chrámov sa nachádzali aj na iných miestach, napríklad vo Frilforde.²⁵⁸

V okrsku chrámu vo Frilforde sa nachádzala okrem pravouhlého rímsko-keltského chrámu aj jednoduchá kruhová svätyňa. Je možné, že kruhová svätyňa tu mohla patriť jednému kmeňu a rímsko-keltský chrám druhému. Podobná situácia bola u komplexu vo Woodeatone, kde sa tiež vyskytovala popri rímsko-keltskom chráme jednoduchá pravouhlá svätyňa.²⁵⁹

4.2 Rímsko-keltské chrámy na lokalitách so starším osídlením

Rímsko-keltské chrámy sa často objavujú v areáloch keltských hradísk z doby železnej. Nadväzovali tu na staršie keltské svätyne, ktoré v mnohých prípadoch, ako napríklad v South Cadbury alebo v Maiden Castle, naďalej slúžili svojmu účelu aj po tom, ako bolo sídlisko opustené.²⁶⁰

V priestore hradiska v Maiden Castle sa v rímskej dobe nachádzali dva chrámy. Prvým bola jednoduchá kruhová svätyňa vybudovaná ešte pred príchodom Rimanov, v prvom storočí

---

²⁵⁶ GREEN 1976, 39.

²⁵⁷ GOODCHILD – KIRK 1954, 22 – 25.

²⁵⁸ GOODCHILD – KIRK 1954, 24.

²⁵⁹ GREEN 1976, 39.

²⁶⁰ WAIT 1985, 173.

pred našim letopočtom. Svoj význam si udržala aj v rímskej dobe a v štvrtom storočí nášho letopočtu bola prestavaná.²⁶¹ V rovnakom čase bol v jej blízkosti vybudovaný pravouhlý rímsko-keltský chrám a prebudovaná a opravená bola aj brána v opevnení hradiska na východnej strane, cez ktorú viedla cesta k svätyňi.²⁶²

Rímsko-keltský chrám v kombinácii s jednoduchou svätyňou bez ochodze stál aj na mieste bývalého hradiska v Chanctonbury Ring. Chrám je pravouhlého pôdorysu, s cellou o rozmeroch 9,23 x 7,08 metra. Vchod do chrámu bol umiestnený na východnej strane v smere vstupu do opevnenia. Zvláštne je, že na tejto strane neboli objavené stopy po stene chrámovej ochodze. Zdá sa teda, že chrám bol obklopený ochodzou iba z troch strán, podobne ako chrám vo West Hill. Vápencová podlaha, ktorá obklopovala chrámovú cellu sa ale nachádzala aj v tejto časti a je nepravdepodobné, že by nebola zastrešená. Pravdepodobne sa teda aj tu nachádzal aspoň portikus. Steny ochodze boli dlhé na južnej strane 13,08 metra a na západnej 14,5 metra. Stena ochodze na severnej strane je dochovaná len do dĺžky 5,85 metra. Podľa keramiky a mincí nájdených na mieste sa datuje užívanie chrámu od polovice prvého storočia po neskoré štvrté storočie.²⁶³

Na mieste menšieho opevnenia z doby železnej sa nachádzal aj chrám v Lydney Park. Rozsiahly chrámový komplex s prilahlými budovami vyplňal polovicu plochy, ktorú toto opevnenie ohraničovalo.²⁶⁴

V priestore hradísk na viacerých ďalších lokalitách ako napríklad Blaise Castle, Brent Knoll, Bow Hill alebo South Cadbury poukazujú na možnú prítomnosť rímskych chrámov iba nálezy trosiek budov a votívnych predmetov.²⁶⁵

Ďalšiu skupinu tvorili rímsko-keltské chrámy, ktoré sa nenachádzali priamo vnútri takéhoto opevnenia, ale v jeho blízkosti. Asi 500 metrov od hradiska z doby železnej bol vzdialený chrám vo West Hill, Uley. Už v dobe železnej tu existoval ohradený okrsok s drevenou svätyňou, stopy po ktorej sa našli pod kamenným rímsko-keltským chrámom.²⁶⁶

Len asi 140 metrov od hradiska ležal chrám v Henley Wood. Hradisko nad chrámom z doby železnej bolo využívané a znovu opevnené aj v rímskej dobe, v okolí chrámu sa ale stopy po staršej zástavbe nenašli.²⁶⁷ Chrám mal tri stavebné fázy, prvá svätyňa pochádzala

---

²⁶¹ CUNLIFFE 1974, 295.

²⁶² ELLISON 1980, 309; WOODWARD 1986, 23.

²⁶³ BEDWIN 1980, 187 – 189; RUDLING 2001, 112 - 113.

²⁶⁴ WOODWARD 1986, 23.

²⁶⁵ LEECH 1980, 329; WOODWARD 1986, 22.

²⁶⁶ ELLISON 1980, 309

²⁶⁷ WOODWARD 1986, 26.

možno ešte z neskorej doby železnej. Typický pôdorys rímsko-keltského chrámu mala až tretia stavebná fáza chrámu, vybudovaná v rokoch 270 až 290. Budova mala štvorcový tvar s dĺžkou strany asi 14,2 metra, pred chrámom po stranách vstupu sa nachádzali dve bázy, na ktorých stáli pravdepodobne stĺpy nesúce prístrešok. Ďalšia dvojica báz bola umiestnená pozdĺž vchodu v strede ochodze. Podlaha chrámovej cely bola vyvýšená a z ochodze prístupná jedným alebo dvomi schodmi.²⁶⁸

Rímske chrámy sa vyskytovali aj v spojení s prehistorickými pohrebiskami a svätyňami. Pod chrámom v Harlow bolo objavených päť jám z doby bronzovej, z ktorých tri obsahovali fragmenty urny. Chrám vo West Hill sa nachádzal pri dlhej neolitickej mohyle a ešte jedna sa nachádzala v jeho blízkosti. Ohradenie posvätného priestranstva z doby železnej využilo časť priekopy v tvare písmena U, ktorá mohla pochádzať tiež ešte z neolitického obdobia. Tesne vedľa kruhovej mohyly bol umiestnený aj chrám v Brean Down. Pri neolitických mohylách sa nachádzalo aj hradisko v Maiden Castle.²⁶⁹

Na staršie svätyne nadväzovalo veľké množstvo rímskych chrámov. Priamo nad staršími stavbami alebo aspoň na mieste staršieho osídlenia stálo asi 57 percent chrámov na vidieku, u chrámov v mestách to bolo len asi 9 percent.²⁷⁰ Nie všetky lokality boli ale preskúmané dôkladne a mnohých prípadoch nemuseli byť pozostatky starších budov pod chrámom objavené.

Priamo na pozostatkoch starších svätyň, okrem už spomenutých chrámov vo West Hill, Hayling Island a Maiden Castle, stáli chrámy z doby železnej aj pod rímskymi chrámami v Harlowe, Lancing Down, Muntham Court, Woodeatone, Thistletone, Worth a tiež vo Frilforde. Drevená keltská svätyňa sa nachádzala aj pod neskorším chrámom Sulis - Minervy v Bath.²⁷¹ Ten bol zjavne významnejším kultovým centrom už pred príchodom Rimanov. V okrsku tu stáli dva chrámy a pod obomi sa nachádzali staršie štruktúry. Na mieste, kde stál pravouhlý rímsko-keltský chrám sa pôvodne nachádzala drevená stavba a jednoduchý kruhový chrám bez ochodze stál nad polmesiacovitou priekopou so šiestimi kolovými jamami.²⁷² Drevená keltská svätyňa sa nachádzala aj pod neskorším chrámom Sulis - Minervy v Bath.²⁷³

---

²⁶⁸ Leach - Watts 1996, 21 – 25.

²⁶⁹ WOODWARD 1986, 26 – 27.

²⁷⁰ WOODWARD 1986, 20.

²⁷¹ WAIT 1985, 183.

²⁷² CUNLIFFE 1974, 296.

²⁷³ WAIT 1985, 157.

Viacere chrámy stáli na miestach, na ktorých sa nachádzalo osídlenie z doby železnej, ale neboli tu objavené presvedčivé dôkazy o starších svätyniach. Do tejto kategórie patrili napríklad chrámy v Cold Kitchen Hill, Farley Heath, Kelvedone, Springhead a Titsey a tiež svätyne v Brigstocku a v Bozeat.²⁷⁴

4.3 Chrámy v mestách

Rozmiestenie chrámov v Colchestri zodpovedá dvom typom obyvateľstva, ktorého ho obývalo. V Colchestri, starovekom Camulodune, bola v roku 49 založená *Colonia Claudia Victricensis*.²⁷⁵ Obyvateľmi kolónie boli zvyčajne rímski občania, vyslúžilí legionári, okrem nich sa tu ale nachádzalo aj pôvodné obyvateľstvo. O tom, že tu existoval rozdiel medzi touto kolóniou a domácim Camulodunom by mohol svedčiť nápis uložený vo Vatikánskom múzeu pre *censitor civium Romanorum Colonia Victricensis quae est in Britannia*, teda pre rímskych občanov Colonie Victricensis, ktorá je v Británii v Camulodune. V kolónii sa nachádzal klasický chrám, ktorý bol zasvätený Claudiovi a bol centrom imperiálneho kultu, mimo hradieb kolónie stáli rímsko-keltské chrámy slúžiace domácemu obyvateľstvu v Camulodune. Chrámy rímsko-keltského typu sa nevyskytovali ani v iných rímskych kolóniách.²⁷⁶

Camulodunu patrila kultový areál v Sheepen (*Obr. 73*), kde sa nachádzal rozsiahly okrsook chrámu II spolu s ďalšími tromi rímsko-keltskými chrámami.²⁷⁷ Mimo tohto areálu ležal ešte okrsook s menším jednoduchým chrámom VI, na mieste staršieho ohradeného kultového priestoru z doby železnej a chrám VII, asi 220 metrov západne od Balkere Gate, kde sa pravdepodobne nachádzala západná hranica kolónie.²⁷⁸

Mimo mestských hradieb bol umiestnený aj oktagonálny rímsko-keltský chrám v Londýne, ktorý podľa všetkého získal status kolónie v štvrtom storočí.²⁷⁹ Chrám bol ale postavený ešte okolo roku 170, asi 50 rokov pred tým, než bolo mesto opevnené.²⁸⁰

V centrách civitas ako bolo napríklad Verulamium alebo Silchester sa už rímsko-keltské chrámy nachádzali vnútri miest. Vo Verulamii sa dokonca takýto chrám s príslušným divadlom nachádzal v centre mesta. Vybudovaný bol súčasne s fórom a na jeho umiestnenie

---

²⁷⁴ WAIT 1985, 183.

²⁷⁵ WACHER 1978, 66.

²⁷⁶ CRUMMY 1980, 275.

²⁷⁷ CRUMMY 248 – 252

²⁷⁸ COTTON – HULL 1958, 238; CRUMMY 1980, 258, 275.

²⁷⁹ WACHER 1978, 67.

²⁸⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 106.

sa podľa všetkého myslelo už pri rozvrhnutí ulíc.²⁸¹ S usporiadaním okolitých ulíc nesúhlasí orientácia dvoch veľkých rímsko-keltských chrámov pri východnej bráne v Silchesteri, preto je pravdepodobné, že stáli na mieste starších svätýň.²⁸² Chrám v Chelmsforde i chrám II v Caerwente ale ležali mimo mestských hradieb smerom na východ.²⁸³

Rímsko-keltské chrámy stáli aj v menších mestách, ako Caistor-by-Norwich (*Obr. 74*), alebo v Godmanchestri, kde bol malý okrsk s chrámom postavený v prvej polovici druhého storočia vedľa budovy mansia.²⁸⁴ Dva rímsko-keltské chrámy sa nachádzali aj v prístave v Richborough.²⁸⁵

V niektorých prípadoch vyrástlo podľa všetkého mesto okolo chrámu. Najznámejšími príkladmi v Británii je mesto Bath, okolo liečivého prameňa s chrámom Sulis-Minervy a skôr kultovým centrom bolo aj malé mesto Springhead v centre ktorého stál okrsk s dvomi rímsko-keltskými a dvomi jednoduchými chrámami. Chrámy boli zrejme tiež postavené pri posvätnom prameni.²⁸⁶

Ďalším takýmto prípadom bolo malé mesto Wycomb. Aj v tomto prípade sa zdá, že osídlenie sa rozrástlo okolo okrsku s rímsko-keltským chrámom, ktorý sa nachádzal v centre mesta.²⁸⁷ Menšie rímske mesto o rozlohe asi 30 hektárov sa rozprestieralo aj okolo chrámového okrsku vo Frilforde.²⁸⁸

---

²⁸¹ BRANIGAN 1973, 40.; DE LA BÉDOYÈRE 1993, 113.

²⁸² WOODWARD 1986, 20.

²⁸³ WICKENDEN 1992, 138.

²⁸⁴ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 108

²⁸⁵ HENIG 1984, 163.

²⁸⁶ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 113; HENIG 1984, 159.

²⁸⁷ DE LA BÉDOYÈRE 1993, 111.

²⁸⁸ HINGLEY 1982, 305.

5 Uctievané božstvá

V rímsko-keltských chrámoch boli uctievané lokálne keltské božstvá, či už mali i rímske mená alebo boli úplne stotožnené s niektorým s rímskych bohov. Veľký význam mali tiež lokálni géniovia, božstvá prameňov, riek a podobne, ktorých klasické božstvá prinesené Rimami nemohli nahradiť. Lokálne božstvo tu malo pravdepodobne nadradenú pozíciu, meno keltského božstva predchádzalo v spojeniach to rímske, napríklad Sulis-Minerva alebo Lenus-Mars a o nadradenosti keltského božstva môže svedčiť aj reliéf Remeša (*Obr. 75*), kde je zobrazený keltský boh s parožím Cernunos, sediaci v akejsi budhovskej pozícii a a po jeho stranách sú znázornené malé postavy Merkúra a Apolóna.²⁸⁹

V Galii bol podľa Caesara najviac uctievaný Merkúr, ako vynálezca remesiel, sprievodca pocestných a tiež boh obchodu. Po ňom mali nasledovať v poradí Apolón, Mars, Jupiter a Minerva, pričom predstavy o nich mali odpovedať tým rímskym, Apolón bol bohom zaháňajúcim choroby, Mars bohom vojny, Jupiter vládcom nebies a Minerva bohyňou učiacou začiatky remesiel a umení. (Caesar, BG VI, 17)

V Británii bol Merkúrovi zasvätený rímsko-keltský chrám vo West Hill o čom svedčí množstvo nálezov z lokality vrátane tesanej hlavy tohto božstva (*Obr. 76*) a dvoch oltárov s jeho zobrazením.²⁹⁰ (*Obr. 77*) Socha Merkúra s nákrčníkom zakončeným hlavami hadov sa našla v Caistor-by-Norwich²⁹¹ a ďalšia jeho socha bola objavená neďaleko chrámového okrsku v Gosbecks Farm. Možno bol teda jedným z tu uctievaných božstiev, prípadne mu bol zasvätený celý chrám.²⁹²

Apollón bol v Británii uctievaný zriedkavejšie, než v Galii. Zasvätený mu bol chrám v Netletone. kde bol uctievaný s prívlastkom Cunomaglus, čo bolo keltské božstvo, ktorého meno v preklade znamenalo psí princ.²⁹³ (*Obr. 78*)

Mars bol v Británii veľmi obľúbeným a stotožňovaný bol s viacerými keltskými božstvami, často miestnym liečiteľským bohom, akým bol napríklad Nodens. Martovi - Nodensovi bol zasvätený chrám v Lydney. Boh - bojovník so sekerami a kopijou s časťou

---

²⁸⁹ DERKS 1998, 146; WEBSTER 1986, 42.

²⁹⁰ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 183.

²⁹¹ GREEN 1976, 79.

²⁹² WACHER 1978, 230.

²⁹³ HENIG 1984, 114.

nápisu k božstvu Mars - Lenus bol objavený v Chedworthe.²⁹⁴ Dvanásť miniatúrnych bronzových sekierok a kopija sa nachádzalo medzi nálezmi pri chrámoch z inšuly XXX v Silchestri.²⁹⁵

Nodens mohol byť stotožňovaný i s Neptúnom. Takéto spojenie bolo objavené na nápise z Chesterholmu. Mozaika s morskou scénou zdobila podlahu chrámu Nodensa v Lydney. Nájdený tu bol aj diadém zobrazujúci slnečného boha na kvadrigu s tritónmi a kotvami.²⁹⁶

Kult božstva stotožňovaného s Martom sa mohol nachádzať aj v Hayling Island Usudzuje sa tak na základe podobnosti chrámu s chrámom v Allones vo Francúzsku, ktorý bol zasvätený božstvu Mars - Mullo. Medzi nálezmi zo staršej fázy svätyne sa tiež našlo množstvo zbraní a súčasti výstroje.²⁹⁷

Martovi bol podľa všetkého zasvätený aj chrám v Lamyatt Beacon. Vnútri chrámu alebo vo východnej časti pódia tu stále jeho nadživotná socha. Tiež sa tu našli bronzové figúrky Jupitera, Merkúra a Minervy (*Obr. 79*). Jelenie parohy, ktoré sa vyskytovali medzi nálezmi mohli svedčiť aj o kulte keltského rohatého božstva, zrejme Cernuna, ktorý tiež býva s Martom často stotožňovaný.²⁹⁸ Okrem parožia k nálezom z Lamyatt Beacon patrili i drobné sekery a kopije a brošňa so zobrazením jazdca. Veľmi podobné predmety pochádzali z lokality Cold Kitchen Hill, kde teda bolo pravdepodobne uctievané rovnaké božstvo. Brošne so zobrazením koňa a jazdca boli nájdené aj na iných chrámových lokalitách, ako Hockwold a Woodeaton.²⁹⁹ V chráme vo Woodeaton sa našla aj plaketka so zobrazením Marta.³⁰⁰

Jelenie parohy sa našli tiež v ochodze chrámu v Brean Down a tiež v jeho južnej prístavbe. Boli tiež nájdené v Maiden Castle, kde sú dôkazy o kulte Marta a Diany a i na ďalších britských lokalitách. V Lydney zas boli objavené jelenie kosti.³⁰¹

Namiesto svojich tradičných atribútov býva keltský Mars zobrazovaný s rohom hojnosti.³⁰²

Jupiter bol zrejme uctievaný vo Farley Heath³⁰³ a bronzová soška orla, ktorá pravdepodobne pochádzala z Jupiterovej sochy sa našla v Silchestri.³⁰⁴ (*Obr. 80*) Jupiterovi

---

²⁹⁴ GREEN 1997, 159.

²⁹⁵ BOON 1974, 156.

²⁹⁶ GREEN 1997, 160.

²⁹⁷ KING – SOFFE 1991, 111 – 113.

²⁹⁸ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 191; LEECH 1986, 272.

²⁹⁹ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 298.

³⁰⁰ GOODCHILD – KIRK 1954, 27.

³⁰¹ LEECH 1986, 272.

³⁰² BOON 1974, 154.

³⁰³ GREEN 1976, 40.

³⁰⁴ DURHAM 2013, 78.

bol tiež zrejme zasvätený veľký chrám II v Colchestri, kde sa našla plaketka s jeho zobrazením.³⁰⁵

Vápencová hlava Minervy, pochádzajúca možno z jej kultovej sochy, bola objavená aj v chráme v Harlow³⁰⁶ a jej zobrazenia sa našli tiež medzi nálezmi z Woodeaton, Lamyatt Beacon, Maiden Castle.³⁰⁷

Minerve bol v Británii zasvätený aj chrám pri liečivých prameňoch v Bath, starovekom Aquae Sulis, kde bola stotožnená s miestnym božstvom Sulis. V Galii sa takýchto svätých spojených s liečivými prameňmi nachádzalo veľké množstvo, často pochádzali už z doby železnej a neskôr boli prestavované do monumentálnejšej podoby. V Británii bolo takýchto chrámov podstatne menej. Liečivé pramene boli spojené aj s ďalším klasickým chrámom v Buxton, starovekom Aquae Arnemetiae a tri sa nachádzali v Springhead, kde bol chrámový komplex vybudovaný už v prvom storočí. Kult spojený s uzdravovaním tu dokladajú rôzne nálezy, ako modely končatín, bronzový palec alebo duté hlinené sošky venuší, často sa vyskytujúce na miestach spojených s vodou a liečiteľstvom.³⁰⁸

S vodou a jej liečivými schopnosťami bolo podľa všetkého spojených aj viacero chrámov, pri ktorých sa nachádzali studne. Viacero studní sa nachádzalo pri chráme v Caerwente. V jednej z nich sa našlo niekoľko psích lebiek a psia lebka spolu s plastikou hada, čo sú zvieratá spojené s Asklépiom, sa našla aj v chráme. Viacero psích lebiek sa našlo v studni v Muntham Court a tunajšia svätyňa z prvého storočia obsahovala votívnu hlinenú nohu. Množstvo figúrok psov bolo objavených aj v chráme Nodensa v Lydney.³⁰⁹ (*Obr. 81*)

Na niektorých miestach je uzdravujúci kult nejakým spôsobom spojený s lovom. Príkladom by mohol byť Muntham Court, kde bola objavená aj plaketka so zabíjaným kancom, zobrazenie Diany v Nettleton a tiež prívlastok Apollóna, ktorému bol chrám v Nettletone zasvätený, psí princ.³¹⁰

Trojuholníkový chrám vo Verulamii bol možno spojený s východným kultom. Píniové šišky, ktoré tu boli objavené mohli znamenať, že v chráme bola uctievaná Kybélé a Atys. Nálezy spojené s Atydom pochádzajú aj z Hockwoldu a predmety súvisiace s východnými kultmi ako Harpokratov privesok a zlatý amulet sa nachádzali aj vo Woodeatone.³¹¹

---

³⁰⁵ CRUMMY 252.

³⁰⁶ DE LA BÉDOYÈRE 1991, 178.

³⁰⁷ GOODCHILD – KIRK 1954, 27; GREEN 1976, 40.

³⁰⁸ GREEN 1976, 40; GREEN 1997, 14, 154.

³⁰⁹ GREEN 1997, 155 – 160.

³¹⁰ GREEN 1997, 163 – 164.

³¹¹ HENIG 1984, 159 – 162.

Na rôznych chrámových lokalitách v Británii boli objavené kosti rôznych zvierat, čo záviselo od toho aký typ obete si vyžadovalo božstvo uctievané na konkrétnej lokalite.³¹² Medzi nálezmi z chrámu vo West Hill sa vyskytovali hlavne slepačie a kozľacie kosti, zvierat, ktoré patrili k atribútom Merkúra, ktorému bol zasvätený chrám. U chrámu v Hayling Island to zas kosti prasiat a kôz, k atribútom tamojšieho boha teda patrili zrejme tieto zvieratá.³¹³ Veľké množstvo prasacích kostí bolo objavené aj v chráme v Chanctonbury Ring, vo Wanborough zas prevládali kosti jahniat a v Muntham Court sa našli býčie lebky.³¹⁴

---

³¹² HENIG 1984, 39.

³¹³ DOWNEY – KING – SOFFE 1980, 294.

³¹⁴ RUDLING 2001, 115 - 116.

Záver

Štúdium rímsko-keltských chrámov na území Británie i v kontinentálnej Európe značne komplikuje ich veľmi slabý stav zachovania. Z prevažnej väčšiny týchto chrámov sa do dnešnej doby zachovali iba základy a ich pôvodný výzor je tak možné zrekonštruovať iba ťažko.

Pre chrám tohto typu bol charakteristický koncentrický pôdorys, najčastejšie takmer štvorcového tvaru. V menšom počte sa vyskytovali aj rímsko-keltské chrámy s polygonálnym pôdorysom, ktorý sa vyvinul z kruhového, typického pre stavby v dobe železnej. Kruhové obytné stavby doby železnej boli pravdepodobne predlohou aj pre samotný typ rímsko-keltského chrámu.

Dnes všeobecne prijatá rekonštrukcia zobrazuje tieto svätyne ako stavby s vežovitou centrálnou časťou vyčnievajúce nad strechu ochodze. Pôvodný predpoklad bádateľov, ovplyvnený zrejme antickou architektúrou, že ochodza rímsko-keltského chrámu bola od vonkajšieho priestoru oddelená portikom, sa v prípade britských chrámov ukázal ako nesprávny. V Británii bol, v porovnaní s južnejšími provinciami, vplyv rímskej kultúry slabší a miestne chrámy mali prevažne uzavretú ochodzu, odpovedajúcu pravdepodobne viac domácej tradícii.

Popri typických rímsko-keltských stavbách sa objavovali aj chrámy s určitými odlišnosťami od základného plánu. Ochodza chrámu nie vždy obklopovala cellu zo všetkých štyroch strán, známe sú aj chrámové pôdorysy kombinujúce rímsko-keltské a klasické, či bazilikálne prvky. Okrem týchto stavieb sa tiež po celú dobu objavujú aj jednoduchšie svätyne bez chrámovej ochodze, ktoré pretrvali z doby železnej a naďalej boli stavané aj v dobe rímskej. Najvýznamnejším zástupcom tohto typu bol chrám v Maiden Castle, zrejme významné kultové centrum raného Cogidubnovho klientského kráľovstva.

Orientácia chrámu bola zjavne nábožensky predpísaná. Vstup u keltských chrámov sa nachádzal takmer výlučne na východnej strane, v kontraste s rímskymi chrámami, ktoré by mali mať, ako píše Vitruvius, chrám obrátený, ak je to možné, smerom na západ, aby tí, čo obetujú pred chrámom hľadeli na sochu boha v chráme a na východné nebo. (Vitruvius IV, 5)

Vstupy do chrámu boli v mnohých prípadoch opatrené predsieňou a často boli k základnej budove pripojené ešte ďalšie miestnosti, pravdepodobne slúžiace väčšinou ako skladiská.

Významným rímskym prínosom bolo použitie nových trvanlivejších materiálov. Chrámy, dovtedy stavané z dreva a hlíny boli v rímskej dobe nahradené kamennými stavbami so škridlicovými strechami a omietnutými maľovanými stenami. Tieto maľby tvorili zrejme najvýznamnejšiu časť chrámovej výzdoby, nakoľko kamenné ozdobné architektonické prvky, známe z antickej architektúry, sa u rímsko-keltských chrámov objavujú iba výnimočne. V niekoľkých prípadoch bola doložená aj štuková výzdoba a ojedinele, u významnejších svätýň, tiež podlahové mozaiky.

Väčšina rímsko-keltských chrámov ležala podľa všetkého vo vlastnom ohradenom okrsku, aj keď z dôvodu nedostatočných výskumov na mnohých lokalitách doložený nebol. V okrsku sa spolu s chrámom nachádzali aj ďalšie budovy s rôznymi funkciami, a to prevažne u vidieckych svätýň, kde slúžili pútnikom. Chrámové okrsky sa navzájom líšili veľkosťou i tvarom. Často mali pravouhlý tvar, objavujú sa ale aj okrsky s nepravidelným plánom. Zvláštny typ predstavujú chrámové okrsky, ktorých plán bol založený na lichobežníku. Vznikali zrejme pod rímskym vplyvom, keďže v staršej domácej architektúre je tento tvar neznámy.

Mnohé rímske chrámy nahradili staršie svätyne z doby železnej v priestoroch opustených hradísk alebo v ich blízkosti. V krajine boli všeobecne stavané na miestach s náboženským významom, často už s predošlými štruktúrami, niekedy, ako v prípade chrámu vo West Hill, siahajúcimi i do neolitickej doby. Časté, už v dobe železnej, boli chrámy na hraniciach jednotlivých kmeňových území, ktoré zrejme slúžili ako miesta kontaktu kmeňov a centrá obchodu. Rímsko-keltské chrámy boli umiestnené i vo všetkých významnejších mestách, okrem kolónií, ktoré boli vyhradené rímskemu kultu a kde mohli byť chrámy domácich božstiev budované iba mimo hradieb. Samostatnou skupinou boli chrámy stavané pri liečivých prameňoch, ktoré boli často centrom okolitého osídlenia.

Božstvá uctievané v chrámoch boli stotožnené z bohmi z rímskeho pantheonu, nezdá sa však, že by lokálne božstvo malo v tomto spojení menší význam. Vo väčšine prípadov sa nedá s istotou určiť, ktoré božstvo bolo v chráme uctievané, z dochovaných nálezov je ale vidieť, že veľmi častým a obľúbeným bol v Británii Mars, stotožňovaný s viacerými miestnymi bohmi. Významné miesto mali lokálni géniovia a objavujú sa aj isté náznaky uctievania východných kultov.

Rímsko-keltské chrámy začali byť v Británii budované o niečo neskôr než v kontinentálnej Európe, pretrvali ale i do neskoršieho obdobia, keďže pohanské náboženstvá sa v Británii udržali dlhšie, než v južnejších častiach Rímskej ríše.³¹⁵ V neskoršom období chrámy

---

³¹⁵ GREEN 1976, 40.

v mestách postupne upadali, stavané boli ale ďalej na vidieku, kde nastal ich rozmach v treťom storočí, možno v súvislosti s nárastom počtu miestnej aristokracie, ktorá mohla takéto projekty financovať.³¹⁶

Mnoho chrámov v mestách i na vidieku ale aj vo štvrtom storočí naďalej pretrvávalo bez väčších zmien a to i u tak významných lokalít ako Bath. Zdá sa, že ešte i na konci štvrtého storočia veľká časť miestneho obyvateľstva stále kresťanstvo neprejala. Nie je ale isté, či boli chrámy i v neskoršom období stále používané na rovnaký účel, postupne mohlo dochádzať k zmenám a niektoré miesta boli pravdepodobne neskôr využité i kresťanstvom.³¹⁷

---

³¹⁶ ADAMS 2005, 72.

³¹⁷ JONES 1991, 118 – 119.

Zoznam použitej literatúry

- ADAMS, G.W. 2005: *Romano-Celtic elites and their religion: a study of archaeological sites in Gloucestershire*. Armidale.
- APSIMON, A.M. 1958: *The Roman temple on Brean Down, Somerset: An interim report on the 1957 excavations*. Proceedings of the University of Bristol Spelaeological Society 8/2, 106-109.
- BEDWIN, O. 1980: *Excavations at Chanctonbury Ring*. Britannia 11, 173 – 222.
- BLAGG, T.F.C. 1979: *The votive column from the Roman temple precinct at Springhead*. Archaeologia Cantiana 95, 223 – 229.
- BLAGG, T.F.C. 1980: The Decorated Stonework of Roman Temples in Britain. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 31 – 44.
- BLAGG, T. F. C. 1991: Buildings. In: JONES, R. F. J. ed.: *Britain in the Roman period : recent trends*. Sheffield, 3 – 13.
- BOON, G.C. 1974: *Silchester: the roman town of Calleva*. London.
- BRADFORD, J.S.P. – GOODCHILD, R.G. 1939. *Excavations at Frilford, Berks, 1937-8*. Oxoniensia, 4, 1-80.
- BRANIGAN, K. 1973: *Town and country: the archaeology of Verulamium and the Roman Chilterns*. Bourne End.
- COLLINGWOOD, R.G. – RICHMOND, I. 1969: *The archaeology of roman Britain*. London.
- COTTON, M. – HULL, M. 1958: *Roman Colchester*. Oxford.

- CRUMMY, P. 1980: The temples of Roman Colchester. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 243 – 284.
- CUNLIFFE, B.W. 1974: *Iron Age communities in Britain: an account of England, Scotland and Wales from the seventh century BC until the Roman conquest*. London.
- DE LA BÉDOYÈRE, G. 1991: *The Buildings of Roman Britain*. London.
- DE LA BÉDOYÈRE 1993: *Roman towns in Britain*. London.
- DERKS, T. 1998: *Gods, temples and ritual practices: the transformation of religious ideas and values in Roman Gaul*. Amsterdam.
- DOWNEY, R. – KING, A. – SOFFE, G. 1980: The Hayling Island temple and religious connections across the Channel. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 289 – 304.
- DRURY, P.J. 1980: Non-Classical Religious Buildings in Iron Age and Roman Britain: A Review. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 45 – 78.
- DURHAM, E. 2013: *Symbols of power: The Silchester Bronze Eagle and eagles in Roman Britain*. *Archaeological Journal* 170, 78 – 105.
- ELLISON, A. 1980: Natives, Romans and Christians on West Hill, Uley: An Interim Report on the Excavation of a Ritual Complex of the First Millennium A.D. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 305 – 328.

GOODCHILD, R – KIRK, J.R. 1954: *The Romano-Celtic Temple at Woodeaton*. *Oxoniensia* 19, 15 – 37.

GREEN, C.W. 1965: *A Romano-Celtic Temple at Bourton Grounds, Buckingham*. *Records of Buckinghamshire* 17, 356 – 366.

GREEN, M. J. 1976: *The religions of civilian Roman Britain: A Corpus of religious material from the civilian areas of Roman Britain*. *British Archaeological Reports British series* 24. Oxford.

GREEN, M. J. 1997: *The Gods of the Celts*.³ Sutton.

HENIG, M. 1984: *Religion in Roman Britain*. London.

HINGLEY, R. 1982: *Recent Discoveries of the Roman Period at the Noah's Ark Inn, Frilford, South Oxfordshire*. *Britannia* 11, 305 -309.

JOHNSTON, D.E. 2002: *Discovering Roman Britain*.³ Princes Risborough.

JONES, R.F.J. 1980: Cultural change in Roman Britain. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. *British Archaeological Reports British series* 77/1. Oxford, 115 – 120.

KING, A. – SOFFE, G. 1991: Hayling Island. In: JONES, R.F.J. ed.: *Britain in the Roman period: recent trends*. Sheffield, 111 – 113.

LEECH, R. 1980: Religion and burials in South Somerset and North Dorset. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. *British Archaeological Reports British series* 77/1. Oxford, 329 – 366.

LEECH, R. 1986: *The Excavation of a Romano-Celtic Temple and a Later Cemetery on Lamyatt Beacon, Somerset*. *Britannia* 17, 259 – 328.

LEACH, P. - WATTS, L. 1996: *Henley Wood, Temples & Cemetery, Excavations 1962-1969 by the Late Ernest Greenfield and Others*. Council for British Archaeology research report 99, 1 – 161.

MUCKELROY, K.W. 1976: *Enclosed Ambulatories in Romano-Celtic Temples in Britain*. *Britannia* 7, 173 – 191.

NEAL, D.S. 1983: *Unusual Buildings at Wood Lane End, Hemel Hempstead, Herts*. *Britannia* 14, 73 – 86.

NEAL, D.S. 1984: *A Sanctuary at Wood Lane End, Hemel Hempstead*. *Britannia* 15, 193 – 215.

PETERSON, J. 2013: *A tale of two temples: measurement of the shrines at Harford Farm and Heathrow*. *The Annual: Bulletin of the Norfolk Archaeological and Historical Research Group* 22, 43 – 56.

POULTON, R. 2007: *Farley Heath Roman temple*. *Surrey Archaeological Collections* 92, 1 – 147.

RODWELL, W. 1980: *Temple Archaeology: Problems of the Present and Portents for the Future*. In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. *British Archaeological Reports British series* 77/1. Oxford, 211 – 242.

RUDLING, D. 2001: *Chanctonbury Ring Revisited: The Excavations of 1988-1991*. *Sussex Archaeological Collections*, 139, 75 – 121.

SORELL, A. 1976: *Roman Towns in Britain*. London.

WACHER, J. 1978: *Roman Britain*. London.

WAIT, G.A. 1985: *Ritual and religion in Iron Age Britain*. *British Archaeological Reports British series* 149/1. Oxford.

WEBSTER, G. 1986: *The British celts and their gods under Rome*. London.

WEDLAKE, W. 1982: *The excavation of the Shrine of Apollo at Nettleton, Wiltshire, 1956-1971*. London.

WICKENDEN, N. 1992: *The temple and other sites in the north-eastern sector of Caesaromagus*. Council for British Archaeology Research Report 75. London.

WILSON, D.R. 1980: Romano-Celtic Temple Architecture: How much do we actually know? In: RODWELL, W. ed.: *Temples, churches and religion : recent research in Roman Britain : with a gazetteer of Romano-Celtic temples in continental Europe*. British Archaeological Reports British series 77/1. Oxford, 5 – 30.

WOODWARD, A. 1986: *Book of Shrines & Sacrifice*. London.

<http://www.godmanchester.co.uk/roman-godmanchester>

<http://www.roman-britain.org/places/lullingstone.htm#t1>

Pramene:

Caesar BG = Gaius Iulius Caesar: *Zápisky o vojne v Galii*. Preklad J. Hrabovský. Antická knižnica. Bratislava 2008.

Vitruvius = Marcus Vitruvius Pollio: *Deset knih o architektuře*. Preklad A. Otoupalík. Antická knihovna. Praha 2001.